

עלייה

העלייה מארגנטינה בשנים 1962-1963 בצל פרשת אייכמן

סבסטיאן קלור

מבוא

בחודש מאי 1960 הצליח המוסד לחטוף בארגנטינה את הפושע הנאצי אדולף אייכמן כדי להעמידו לדין במדינת ישראל. המשפט נפתח באפריל 1961 ונמשך שבעה חודשים. בדצמבר של אותה שנה נגזר דינו של אייכמן למיתה, ופסק הדין בוצע בסוף מאי 1962. משפט אייכמן עורר התרגשות רבה בעולם היהודי בכלל ובציבור היהודי הישראלי בפרט, והוא השפיע במידה ניכרת על עיצוב הזהות היהודית, הן במדינת ישראל והן בתפוצות. הציבור היהודי בארגנטינה, אשר היו בו באותם ימים יותר מ־300,000 איש, נקלע למבחן הנאמנות הכפולה, שכן חטיפת אייכמן נתפסה בחברה הארגנטינית כפגיעה ברורה וקשה בריבונותה של הרפובליקה הארגנטינית, ובד בבד היא נתפסה גם כאפשרות היחידה כמעט להביא לדין פושע נאצי האחראי לשילוחם של מיליוני יהודים למחנות ההשמדה באירופה.

בזמן המשפט, ובייחוד לאחר ביצוע גזר הדין, נשטפה ארגנטינה בגל התקפות אנטישמיות שנתפסו בעיקר כתגובה על פגיעתה של ישראל בריבונותה. במרוצת הזמן הלכו וגברו התקריות, ועם הוצאתו להורג של אייכמן החל גל האנטישמיות החמור ביותר. את ההתקפות ביצעו קבוצות לאומניות קיצוניות וימניות שמטרתן המשותפת והמוצהרת הייתה להדוף באלימות את מה שראו בתור סכנה קומוניסטית וסכנה יהודית. הקולנית ביותר הייתה התנועה הלאומנית והאנטישמית טאקוארה. החמורה מבין 30 התקריות, שאירעה ב־21 ביוני 1962 בבואנוס איירס, היא פרשת חטיפתה של גרסיאלה סירוטה, סטודנטית יהודייה בת 19, בידי שלושת חברי הארגון טקוארה בעת שהמתינה לאוטובוס בדרכה לאוניברסיטה. סירוטה הוכתה ועונתה באכזריות ובאלימות. לפני שאיבדה הצעירה

Anita Shapira, *Israel: A History*, Brandeis University Press, Waltham, MA 2013, pp. 1
265-266

את הכרתה היא הספיקה לשמוע מפי חוטפיה כי מעשיהם היו נקמה על הוצאתו להורג של אדולף אייכמן בידי ישראל.²

אירועים אלו, כפי שהם באים לידי ביטוי במקורות הראשונים שבדקתי, עוררו דאגה בקרב יהודי ארגנטינה, בעיקר מסוף חודש יוני 1962. יעקב ישראלי, מנהל מחלקת העלייה של ההסתדרות הציונית בבואנוס איירס, דיווח למנהלו בירושלים בסוף יולי על לחץ הפונים לעלייה במשרדי הסוכנות בבואנוס איירס ואף הביע חשש שמא לא יוכלו המשרדים להתגבר על 'גל העלייה המתפרץ וההולך מדי יום ויום'.³ מנחם גלרט, נציג מחלקת הארגון של הסוכנות היהודית, נשלח מהארץ לבחון את המצב ששרר בבואנוס איירס. בדוח שכתב עבור יושב ראש הסוכנות משה שרת סיפר על שיחה שקיים עם הרב מרשל מאיר, אחד מראשי התנועה הקונסרבטיבית בארגנטינה, אשר פרס לפניו תחזיות קשות. הרב תהה אם יש באותם אירועים אנטישמיים אות מבשר רעות דוגמת שנות השלושים בגרמניה.⁴ באותו דוח סיפר גלרט על שיחה ששמע, שהתקיימה בין פקיד מחלקת העלייה ובין מועמדת לעלייה: 'אני ילידת ארגנטינה, דור שלישי', אמרה האישה בשיחה והוסיפה: 'כאשר אירע המעשה בנערה סירוטה, אותה שעה אמרתי בלבי: מהיום והלאה אין אדמה זו אדמתי'.⁵

גם שגרירות ישראל בבואנוס איירס שלחה מסרים מדאיגים. אחד מיועצי השגרירות דיווח לירושלים ב-27 ביוני 1962 על ביקור שערך בריסטנסיה ובקוריינטס, שתי ערים בצפון ארגנטינה. בארבעת ימי שהותו שם התחוללו כמה אירועים אנטישמיים בארגנטינה ובמדינות הסמוכות, ואלה השפיעו על הלך הרוח של היהודים בערים אלו (מדובר בערים שהיו בהן לא יותר מ-1,000 איש).⁶ גם יוסף אבידר, שגריר ישראל בבואנוס איירס, תיאר כך את פני הדברים. בדוח שחיבר השגריר עבור אריה לבבי, מנהל היחידה לאמריקה הלטינית במשרד החוץ, סקר אבידר את הלכי הרוח ביישוב היהודי בארגנטינה, חודשיים וחצי לאחר פרוץ האירועים האנטישמיים, אשר 'מקרה סירוטה משמש להם סימן ההיכר המובהק ביותר'.⁷ ידיעות על המתרחש הובאו גם בכותרות העיתונות הישראלית. ב-30 ביולי 1962 פורסמה כתבה בהארץ אשר תיארה את המציאות של אותם ימים בדרום אמריקה, כפי שזו הצטיירה הן במכתבים והן מפי העולים שהגיעו באותה העת לישראל מארגנטינה ומאורוגוויי:

2 Raanan Rein, 'Argentine Jews and the Accusation of "Dual Loyalty", 1960-1962', In: Kristin Ruggiero (ed.), *The Jewish Diaspora in Latin America and the Caribbean: Fragments of Memory*, Sussex Academic Press, Brighton 2005, pp. 51-71

3 'ישראל אל ב' דובדבני, 26.7.1962, הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ) S6/7320.

4 מ' גלרט אל מ' שרת וצ' לוריא, 1.8.1962, אצ"מ S65/203.

5 שם.

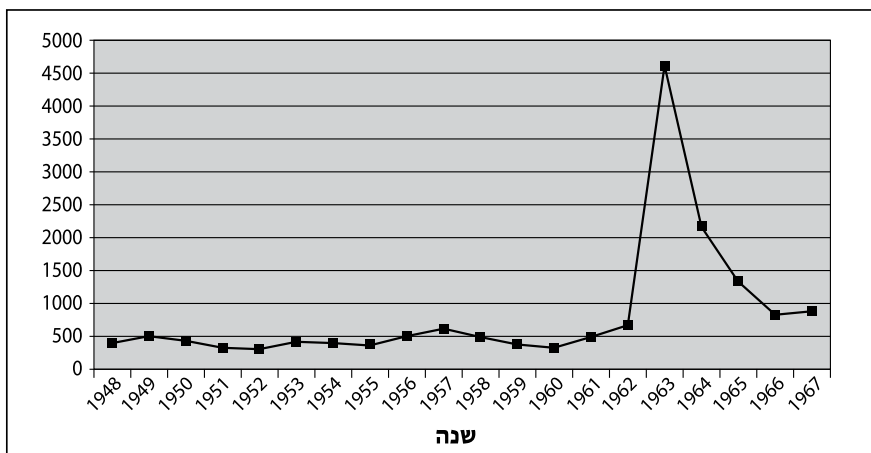
6 'י ברמור אל מל"ט, 'ביקור בריסטנסיה וקוריינטס', 27.6.1962, אצ"מ S6/7321.

7 'י אבידר אל א' לבבי, 'על הלכי הרוח ביישוב היהודי בארגנטינה', 14.9.1962, ארכיון המדינה (להלן: א"מ), חצ 2150/11.

יהודים שקועים בדאגה למחר, הורים מלווים ילדיהם לבית הספר ומחכים להם עם סיום הלימודים. נערות יהודיות חוששות לצאת לבדן לרחוב. משפחות רבות חיות תחת איום בלתי פוסק של איומים טלפוניים, המוסדות היהודים עובדים בהרגשה של שעת חירום. מול אוירת הטרור והפחד, גוברת ההתעניינות בעלייה לישראל. תורות ארוכים נוצרו ליד משרדי הסוכנות היהודית, בייחוד בבואנוס איירס ובמונטבידאו.⁸

מארגני העלייה והקליטה בישראל ראו במצב שנוצר בארגנטינה אתגר מסוג חדש – טיפול בעלייה גדולה של יהודים מ'ארץ רווחה'. יש לציין כי מה שהנחה את קובעי מדיניות העלייה הוא ההתייחסות אל כל מדינות הרווחה – שנתפסו כחטיבה אחת – כמדינות שהעלייה מהן אינה נובעת ממניעים 'קטסטרופליים', כלומר ממצוקה כלכלית קשה או מעוינות כלפי היהודים בארץ המוצא ('ארצות מצוקה'), אלא מסיבות אידאולוגיות ואישיות בלבד. אולם היו מי שראו בגילויי האנטישמיות הזדמנות לארגן הפלגה מיוחדת של עולים מארגנטינה, אשר תישא אופי גרנדיוזי של 'מבצע הצלה מאורגן'. מבצע זה, כמו מבצעי העלייה הגדולים הקודמים, זכה לשם 'מבצע שלהבת'.

גרף 1: תנועת העלייה מארגנטינה בשנים 1948-1967

מקור: העלייה לישראל 1948-1972, חלק א: נתונים שנתיים, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים 1973

מיוני 1962 עלה מספר הפונים למשרדי הסוכנות היהודית בבואנוס איירס, ובהמשך בא הדבר לידי ביטוי במספר העולים. המפנה בעלייה חל בחודשים האחרונים של שנת 1962, ובייחוד מדצמבר. מאז ולאורך שנת 1963 עלו מדי חודש בחודשו 360 עולים בממוצע, ובסך הכול עלו מארגנטינה בפרק זמן זה קרוב ל-5,000 יהודים. כפי שניתן לראות בגרף המובא לעיל, היה זה מפנה חד בממדי העלייה מארגנטינה, בהשוואה לממוצע עד אז – פחות מ-500 עולים בשנה.

8 חביב כנען, 'מול הטרור בדרום אמריקה יש נכונות לעלייה לישראל', הארץ, 30.7.1962, אצ"מ S6/7321.

גל העלייה הגדולה מארגנטינה בשנת 1963 מציב לפנינו אתגר מחקרי מרתק הנוגע להערכת מקומם של גילויי האנטישמיות שפקדו את ארגנטינה באותם ימים במכלול הגורמים הדוחפים לעלייה ולהשפעת מדיניות העלייה וביצועה על עלייה זו. עם אתגר זה אני מבקש להתמודד בעמודים הבאים.

השאלות, המקורות והמתודולוגיה

במאמר זה אנתח את העלייה מארגנטינה באמצעות שלוש סוגיות מקובלות בחקר העלייה לארץ ישראל: המניעים לעלייה; מדיניות העלייה שהתגבשה במדינת ישראל והוצאתה מן הכוח לפועל בארגנטינה; והרכבה הסוציו-דמוגרפי של העלייה. בדיון על המניעים אני מבקש להשיב על שתי שאלות היסטוריות עיקריות: מה מקומם של הגורמים הכלכליים והפוליטיים, הן בארגנטינה והן בישראל, במכלול המניעים לעלייה? ומה מקומה של האנטישמיות בארגנטינה בהחלטה לעלות? בנוגע לסוגיית מדיניות העלייה וביצועה השאלות הן: מהם העקרונות שהכריעו בעיצוב מדיניות העלייה? וכיצד השפיע ביצוע המדיניות על היקף העלייה? דגש מיוחד יושם במאמר על הצד הארגוני-מנהלי של העלייה מתוך מטרה להשוות בין מדיניות העלייה של הגופים השונים במדינת ישראל וביצועה בארגנטינה ובין הרכב העולים שהגיע מארגנטינה בסופו של דבר. בנוגע לסוגיית הרכב העלייה, אני מבקש לבחון במאמר – המבוסס על ניתוח התכונות הדמוגרפיות, הכלכליות והחברתיות של העולים מארגנטינה – את מידת הסלקטיביות של העלייה.

הגורם המכריע בעיצוב מנגנון העלייה וארגונה היה מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית. בין התיקים של מחלקת העלייה, השמורים בארכיון הציוני בירושלים ובמחסני הסוכנות בצריפין, מצאתי בין היתר את ההתכתבות השוטפת בין הגורמים השונים של המחלקה לעלייה בארץ ובארגנטינה. נציגי המחלקה באו במגע עם העולים וטיפלו טיפול פרטני בכל ההיבטים הטכניים הנוגעים לעלייתם. מלבד זה, הגיעו אליה גם תיקי המועמדים לעלייה ממחלקות אחרות בסוכנות היהודית, כגון המחלקה הכלכלית ומחלקת הנוער והחלוץ, לצורך קבלת אישורו של ראש המחלקה לעלייה. במשרדו רוכזו כל התיקים ונשלחו לירושלים לצורך אישורם הסופי. גורם מכריע נוסף היה שגרירות ישראל בבואנוס איירס. השגרירות ראתה בנושא העלייה עניין ראשון במעלה. היא קיימה בנושא זה קשר הדוק עם הסוכנות ודיווחה בשיטתיות למשרד החוץ בירושלים.⁹

מחלקות הסוכנות היהודית והשגרירות פעלו בארגנטינה בהתאם להנחיות ולמדיניות שנקבעה בירושלים. מדיניות זו התגבשה במשך השנים בקונגרסים הציוניים ובוועד הפועל הציוני, מוקד הכוח העיקרי בהסתדרות הציונית, ששם נקבעה המדיניות השוטפת וסוכמו ההנחיות לעבודת כל מחלקות ההסתדרות בארץ ומחוצה לה. לצדו של הוועד הפועל

9 תיעוד ההתכתבות בין הגורמים הללו שמורה בעיקר בארכיון המדינה בירושלים.

פעלה הסוכנות היהודית, הגוף הביצועי הבכיר אשר הוציא מן הכוח לפועל את המדיניות שנקבעה באמצעות מחלקותיה. לאחר קום המדינה הוסיפה הסוכנות היהודית להחזיק בידה את הסמכות בהסדרת ענייני העלייה, כפי שהיה בעבר. הסוכנות פעלה בשיתוף פעולה עם הממשלה באמצעות המוסד לתיאום, גוף משותף לממשלה ולסוכנות היהודית אשר הוקם במאי 1950 ועסק בתיאום, בתכנון ובביצוע החלטות בתחומי העלייה, הקליטה וההתיישבות, ובראשו עמד ראש הממשלה.¹⁰ גורמים אלו עיצבו את מדיניותה של מדינת ישראל בתחום העלייה והקליטה. כאמור, לפי מדיניות זו, העומדת במוקד המאמר, פעלו מחלקות הסוכנות והשגרירות בארגנטינה.

חשוב לציין כי המקורות שהותירו הגורמים שהוזכרו לעיל מציגים תמונה חלקית בלבד. ראשית, משום שהרישומים, הדוחות והסקרים שהוכנו, נערכו בהתאם לשיקולים אידאולוגיים, פיננסיים ופוליטיים; ושנית, מכיוון שקולה של הקהילה היהודית כמעט אינו נשמע במקורות אלו. לפיכך מלבד השימוש במקורות הרשמיים נדרשתי למקורות נוספים, והמאמץ היה כרוך במעקב ובסריקה שיטתית של העיתונות היהודית המקומית וביחסה אל הסוכנות היהודית בכלל ואל העלייה למדינת ישראל בפרט. מסיבה זאת נעזרתי גם בשלושה ארכיונים פרטיים של אישים שהיה להם תפקיד בולט במערך העלייה מארגנטינה ובמכתבים אישיים שחיברו העולים. לצורך מאמר זה גם בניתי מאגר נתונים ממוחשב, ובו פרטיהם האישיים של 4,178 עולים שהגיעו מארגנטינה לישראל בגל העלייה הגדול. המאגר השמי מכיל פרטים על גיל העולים, מצבם המשפחתי, מקצועות העולים ועוד. מלבד זה, ככלי מתודולוגי המאגר השמי מגלם את פניהם של העולה היחיד ושל משפחתו.

המניעים לגל העלייה הגדול

נקודת המוצא במאמר זה היא הדיון במניעיה של העלייה הגדולה מארגנטינה בשנת 1963. ההנחה הבסיסית היא שהן בארגנטינה והן בישראל השפיעו המצב הכלכלי והמצב הפוליטי על דפוסי העלייה. בארגנטינה פעלו גורמים שליליים אשר דחפו את העולים לעזוב (גורמי דחיפה) וגורמים חיוביים אשר עודדו את העולים הפוטנציאליים להישאר בה (גורמי אחיזה), ואילו במדינת ישראל פעלו גורמים חיוביים אשר משכו את העולים לעזוב את ארגנטינה (גורמי משיכה) וגורמים שליליים אשר דחו את עלייתם (גורמי דחייה).¹¹ על רקע הנחות כלליות אלה אעריך בפרק זה את מאזן הגורמים השונים שהניעו את גל העלייה הגדול מארגנטינה בשנת 1963.

10 דו"ח על הפעולות בשנים תש"ז-תש"א, מוגש אל הקונגרס הציוני הכ"ג, אב תשי"א, אצ"מ K98 XXIII, עמ' 500-521; (כלי שם מחבר), 'המוסד לתיאום, דפי עליה, 12 (תש"י), עמ' 14-15; דו"ח על הפעולות מניסן תש"ך עד ניסן תשכ"ד, מוגש אל הקונגרס הציוני הכ"ו, חשוון תשכ"ה, אצ"מ K109 XXVI, עמ' 12-187.

11 Everett S. Lee, 'A Theory of Migration', *Demography*, 3,1 (1966), pp. 47-57

יעקב ישראלי, מנהל מחלקת העלייה בבואנוס איירס, מונה רשמית לתפקיד בינואר 1962. כמרבית שליחי מחלקת העלייה, הוא נבחר מתוך חוגי המפלגה הצינונית-דתית הפועל המזרחי, אשר שלטה במחלקת העלייה מאז קום המדינה. ידיעותיו על ארגוני הנוער ועל הקהילה היהודית בה היו מוגבלות בלבד, ומתיאוריו ניכר כי האירועים הטביעו בו חותם עז. בדוח ששלח לעמיתיו בירושלים תיאר את רשמיו מן המצב ששרר בארגוני הנוער ב-19 באפריל 1962. לדבריו, בימי חג הפסח של אותה שנה שררה בבואנוס איירס אווירת מצור, שכן במרכז העיר ניצבו זה מול זה טנקים של שני גנרלים יריבים, מוכנים לקרב. עם זאת, ישראלי הופתע לגלות שתגובת הציבור היהודי בבואנוס איירס לא שיקפה את המציאות שתוארה: 'הם המשיכו לנהל את אורח חייהם כאילו לא קרה כלום: המסיבות נערכו ברוב פאר והדר ובפומביות מופרזת כמעט - מול לועי הטנקים המוכנים לירות על כל הנמצא בטווח ראותם'.¹²

דברים אלו נכתבו על רקע המציאות הפוליטית והכלכלית הסוערת בארגוני הנוער. מאז ההפיכה הצבאית שהביאה להפלתו של המשטר הפירוניסטי בשנת 1955, החל בארגוני הנוער תהליך ארוך ומורכב של דמוקרטיזציה, וזה נמשך למעשה כ-30 שנה. בשנת 1958, עם היבחרו של מועמד הפלג השמאלי של המפלגה הרדיקלית ארטורו פרונדיסי לנשיאות, פיננו לראשונה אנשי הצבא את מקומם לשלטון אזרחי נבחר, אך בפועל הוסיפו לפקח על הממשלות האזרחיות. כתנאי יסודי להשבת החיים החוקתיים הוצאה המפלגה הפרוניסטית אל מחוץ לחוק, אולם 'הפחד האדום' על רקע המהפכה הקובנית והחשש מפני הפרונוניזם לא שכחו. למציאות פוליטית סוערת זו נוסף משבר כלכלי הולך וגובר. בשלהי 1961 היתה המערכת הכלכלית בארגוני הנוער שרויה בשפל מחזורי. שחר העובדים הלך ונשחק, האבטלה גדלה והאינפלציה גאתה. גישתו הפייסנית של הנשיא פרונדיסי כלפי משטרו המהפכני של פידל קסטרו בקובה עוררה חשד בקרב קבוצות בחברה הארגוניסטית; הן ראו בו את מי שסולל את הדרך למהפכה קומוניסטית. גילויי השחיתות במוסדות השלטון והמתחיות שהורגשה בשורות הצבא בין ה'כחולים' (המתונים), 'הלגליסטיים' שחששו בעיקר ממהפכה נוסח קובה) ובין ה'אדומים' (השמרנים, חסידי הדיקטטורה הצבאית אשר חששו בעיקר מהפרונוניזם) הגבירו את התסיסה במערכת הפוליטית.¹³

המשבר הפוליטי הגיע לשיאו במחצית השנייה של מרס 1962, שאז עמדה ארגוני הנוער על סף מערכת בחירות למחצית מן המושבים בפרלמנט ולתפקידי המושל בכמה פרובינציות. פרונדיסי אפשר למפלגה הפרוניסטית להשתתף בבחירות, והדבר הגביר את המתחיות הפוליטית. ההפגנות והשביתות היו תדירות באותה עת, ובשורות הצבא, בייחוד בקרב ה'אדומים', היתה האווירה תוססת במיוחד. הצלחת המועמדים הפרוניסטים בבחירות עוררה את חששם של הגנרלים. בשל כך הדיחו הגנרלים בשבוע שלאחר הבחירות, ב-29 במרס 1962, את פרונדיסי מן השלטון בהתקוממות צבאית נוספת, ביטלו את תוצאות

12 יעקב ישראלי, 'בין פסח ליום העצמאות (מכתב מבואנוס איירס)', דפי עליה, 46 (1962), עמ' 47-48.

13 רענן ריין, ארגוני הנוער, ישראל והיהודים: למן חלוקת ארץ ישראל ועד פרישת אייכמן, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2002, עמ' 186-190.

הבחירות והקימו ממשל אזרחי-צבאי זמני בראשות נשיא הסנאט התורן חוסה מריה גידו. על האווירה ביישוב היהודי בארגנטינה בתחילת חודש מאי כתב ישראלי: 'האווירה השוררת כאן במדינה זו ספוגה כולה רצון עז לעלייה והיא יצרה פוטנציאל מקיף לעלייה, עלינו להכין את הכלים הדרושים והרצויים לכך'.¹⁴

גם יצחק גולדנברג וגרגוריו (צבי) פיינגרש, שניים ממנהיגי הבולטים של הקהילה היהודית בארגנטינה באותם ימים, תיארו את פני הדברים תיאור דומה.¹⁵ גולדנברג עמד אז בראש ארגון הגג של הארגונים היהודים בארגנטינה דא"א (DAIA, Delegación de Asociaciones Israelitas Argentinas), ופיינגרש היה בעל השפעה ניכרת בקהילה האשכנזית של בואנוס איירס אמי"א (AMIA, Asociación Mutual Israelita Argentina). הללו היו פעילים במפלגת התאחדות פועלי ציון, המזוהה עם מפא"י. ב-3 ביוני 1962 (ימים אחדים לאחר תליית אדולף אייכמן בישראל וגל האנטישמיות הקולנית שפרץ בעקבות הוצאתו להורג) פנו השניים לראש מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית שלמה זלמן שרגאי ודרשו כי בעקבות האירועים בארגנטינה תבקר משלחת של גורמים מוסמכים ממחלקת העלייה והקליטה כדי להגדיל את מנגנון העלייה.¹⁶ השניים אף ניסחו שורה של הצעות מעשיות שעשויות לדעתם להקל את תהליך העלייה. עם זאת, יש לציין כי מרבית ההצעות שהועלו במסמך זה עסקו בסוגיה אשר עוררה ככל הנראה את הדאגה העיקרית בקרב יהודי ארגנטינה באותם ימים, וזו לא נגעה ל'לועי הטנקים המוכנים לירות' או לגל התקריות האנטישמיות, אלא למצב הכלכלי דווקא.¹⁷

באותה עת התקשה הממשל האזרחי-צבאי להתמודד עם המשבר הכלכלי. תקופת כהונתו הזמנית של גידו נמשכה 562 יום, והיתה סוערת אף יותר משל קודמו. פשיטות רגל היו נפוצות, שיעור האבטלה הלך וגדל, כוח הקנייה הלך והצטמצם, ערך המטבע הארגנטיני המשיך לצנוח, ושכבות הביניים הלכו ונשחקו. גם ההתקוממות הצבאית חיזקה את תחושת חוסר היציבות הפוליטית. בעת כהונתו של גידו כנשיא המדינה הוחלפו 18 שרים, והעימותים הצבאיים בין ה'כחולים' ל'אדומים' היו לשגרה ברחובות בואנוס איירס. על רקע מציאות כלכלית ופוליטית זו התרחשו האירועים האנטישמיים החמורים בארגנטינה בחודשים יוני-יולי 1962. בסוף אותו חודש דיווח מבואנוס איירס שגריר ישראל יוסף אבידר כי הממשלה בארגנטינה חלשה ובלתי יציבה, הפרלמנט משותק ואין בידי הכלים לפתור את הבעיות הכלכליות והמדיניות שפקדו את המדינה: 'ברור כי הארגונים הלאומנים האנטישמיים, אשר העריכו או אף ידעו כי השלטונות או חלק מגורמי השלטון אוהדים קיומם, בגלל היותם לאומנים ואנטי קומוניסטיים, ולא ידכאום, לכן ראו שעת כושר לפתוח בשורת התקפות אנטי יהודיות'.¹⁸

14 ישראלי (לעיל הערה 12).

15 'גולדנברג, צ' פיינגרש אל ש' ז' שרגאי, 3.6.1962, אצ"מ S65/203.

16 ש.ם.

17 ש.ם.

18 אבידר אל משרד החוץ, 27.7.1962. מצוטט בתוך: ריין, ארגנטינה, ישראל והיהודים, עמ' 202.

בעקבות הידיעות שהגיעו מארגנטינה התארגנה בתוך זמן קצר משלחת מקרב אנשי ההסתדרות הציונית לביקור שם, ובה יעקב צור, יושב ראש הוועד הפועל הציוני, שנחשב 'מומחה לארגנטינה' בעיקר בשל שירותו כציר הראשון של ישראל בבואנוס איירס בשנים 1949-1953; מנחם גלרטור, שליח מיוחד מטעם המחלקה לארגון של הסוכנות וחבר ההנהלה הציונית; ברוך דובדבני, מנהל מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית בירושלים; ואברהם ציגל, עמיתו במחלקת הקליטה של הסוכנות בתל אביב. משימותיהם העיקריות היו לעמוד על הלכי הרוח בקרב הציבור היהודי ולהעריך את סיכויי העלייה. מסקנותיו של ציגל באשר לסיכויים היו חיוביות. בדוח שחיבר בבואנוס איירס באוגוסט 1962 ציין כי המאורעות האנטישמיים האחרונים נתנו 'דחיפה קלה למחשבה ולאורינטציה לעלייה לישראל'.¹⁹ לדבריו, הכוח העיקרי הדוחף לעלייה טמון דווקא בחוסר היציבות הכלכלית והפוליטית ששרר בארגנטינה:

אין ספק שהמצב הכלכלי הקשה והמצב הפוליטי המעורפל, הייתי אומר אפילו – הבהלה הכלכלית והפוליטית עלולה לתת דחיפה רצינית להכנות לעלייה לישראל. עצם העובדה שעד כה נרשמו לעלייה בבואנוס איירס בלבד כ-500 משפחות וזה רק תוך חודש וחצי והזרם הוא בלתי פוסק למשרדנו כאן, מוכיח באופן הברור ביותר, וכל זאת ללא פעולה מורחבת עדיין מטעם ההסתדרות הציונית.²⁰

כאמור, ציגל הגיע לארגנטינה עם עמיתו במחלקת העלייה בירושלים ברוך דובדבני. בדוח פנימי שכתב עבור ראש מחלקתו סיפר כי מרבית היהודים מודאגים מהיעדר עתיד בארצם וחוששים כי ביום מן הימים יאלצו להגר משם. לדעתו, לא האירועים האנטישמיים הם המניעים העיקריים לעלייה, אלא הדאגה בשל המצב הכלכלי החמור והחשש משינויים פוליטיים מרחיקי לכת, שביטויים הקיצוני היה המהפכה בקובה. שינויים אלו איימו לפגוע בעיקר במעמד הבינוני שאליו השתייכו מרבית היהודים בארגנטינה.²¹ בד בבד גם הכוח המושך של מדינת ישראל הלך וגבר. הידיעות שהגיעו מהארץ על מצבה הכלכלי היו חיוביות ועודדו עלייה:

תיירים חוזרים הביאו עמם חדשות טובות על בניינה ושגשוגה הכלכלי והתרבותי. המשפחות שכבר נקלטו בארץ תבעו מקרובי משפחתם לעשות כמותם ולעלות, נוער חלוצי שעלה בזמנו למשקים בארץ ביקש מהוריו להצטרף: הכוח הדוחה של גולת אמריקה הלטינית שגבר בשנים האחרונות, והכוח המושך של מדינת ישראל שגאה ועלה אף הוא בשנים האחרונות, יוצרים יחדיו תסיסה והתעניינות בלתי פוסקת בישראל כמדינה של הגשמה אישית.²²

19 א' ציגל, 'דו"ח על פעולותיי בארגנטינה', 23.8.1962, אצ"מ S65/203.

20 שם.

21 ב' דובדבני אל ש' ז' שרגאי, 14.1.1963, מגנזה, תיק 2058.

22 שם.

בעקבות הדיווחים שהגיעו לארץ מארגנטינה החליטה הסוכנות היהודית להגדיל את מנגנון העלייה ולשגר לשם את משה קיטרון כנציג ההנהלה הציונית. קיטרון היה אז נציגה הבולט ביותר של העלייה הלטינו-אמריקנית בישראל. בחירתו למשימה זו נבעה בעיקר מקרבתו האישית למקום, מהתמצאותו בנסיבות ובהלכי הרוח ומקשריו האישיים עם החוגים ועם המוסדות השונים.²³ בשנת 1927 היגר קיטרון הנער מפינסק לארגנטינה, ובמשך 22 שנה בערך, עד עלייתו לארץ בשנת 1949, הקדיש את חייו לפעילות ציונית-סוציאליסטית במפלגת פועלי ציון והיה עם הזמן לאחת הדמויות הבולטות ביהדות ארגנטינה. אמנם הקריירה הפוליטית שלו בישראל התנהלה במסגרות של מפלגת מפא"י, אך היא לא מנעה ממנו מלעסוק גם בנושאים שקשורים לדרום אמריקה ולטיפול בעולים מיבשת זו ולקליטתם. בארכיונו האישי נמצאו מאות מכתבים ומאמרים המעידים על פועלו בתחום העלייה והקליטה של העולים הלטינו-אמריקנים.²⁴

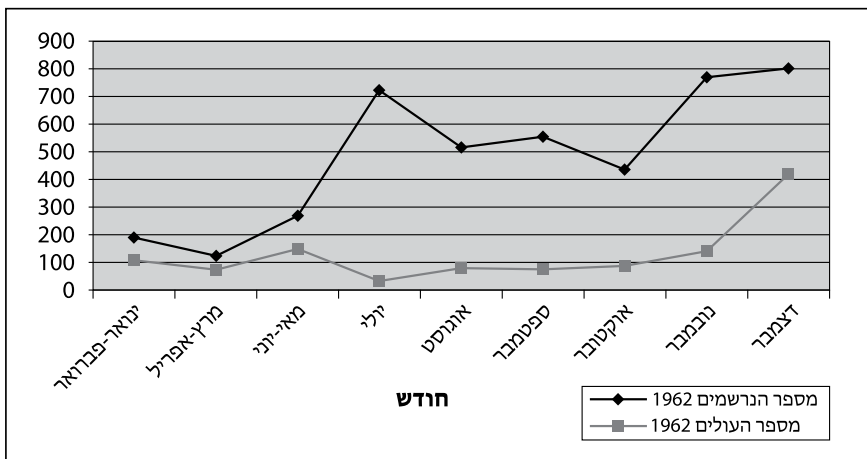
קיטרון פעל בתפקידו להגדרת מעמדה של הסוכנות היהודית מול גורמים אחרים בארגנטינה, ובהם ההסתדרות הציונית הארצית, המוסדות המרכזיים של יהדות ארגנטינה, שגרירות ישראל בבואנוס איירס, ובמקרה הצורך גם מוסדות השלטון המקומי. בתפקידו הוטל עליו לרכז ולתאם את פעולות שליחי הסוכנות ולפקח עליהן.²⁵ בדוחות המפורטים שכתב בתקופת שליחותו ובמאמרים הרבים שפרסם, הן בארגנטינה והן בישראל, אפשר למצוא את הערכותיו בנוגע למצב הכלכלי והפוליטי בארגנטינה ובנוגע להשפעתם על תהליך העלייה לארץ בשנים 1962-1963.²⁶

קיטרון תיאר את רשמיו מן המצב ששרר בארגנטינה עם הגעתו אליה באוקטובר 1962 במכתב לעמיתו ממחלקת התרבות של הוועד הפועל בהסתדרות בצלאל שחר: 'ראוי שתאמץ דמיוןך ותשווה לעיניך מדינה עצומה שאיבדה כל מצפון פוליטי, כלכלי ומוסרי'.²⁷ בבואנוס איירס החל קיטרון לרכז את נתוני ההרשמה והעלייה החודשיים מן המחלקות השונות כדי לסכמם 'במהירות'. את הנתונים לשנת 1962 ריכז וערך בדוח מינואר 1963.²⁸ כפי שאפשר לראות בגרף 2, בחודש יולי 1962 ירד ירידה חדה מספר הפונים. להלן מסקנותיו של קיטרון בנוגע לאותו מפנה:

- 23 ש' ז' שרגאי אל מ' קיטרון, 24.10.1962, אצ"מ, ארכיון אישי A494/18.
- 24 ארכיונו האישי של משה קיטרון, אצ"מ, A494/1-52; ראו גם: נעמי קיטרון, **בין שלוש יבשות: חיי משה קיטרון**, כרמל, ירושלים 2005.
- 25 ש' ז' שרגאי אל מ' קיטרון, 24.10.1962, אצ"מ, ארכיון אישי A494/18.
- 26 למקורות שקיטרון חתום עליהם יש ערך מוסף לעומת מקורות אחרים. בזכות היכרותו עם יהודי ארגנטינה, ניסיונו הרב בפעילות ציבורית, הביקורתיות שגילה בעבודתו וגם אופי התפקיד והמשימה המיוחדת שהוטלה עליו. הכרוניקה שהותיר בפרק זמן זה היא אוצר של ממש עבור חוקר העלייה.
- 27 מצוטט בתוך: קיטרון, **בין שלוש יבשות**, עמ' 311.
- 28 נתונים אלו אפשרו לי לעמוד על הקשר בין ההרשמה לעלייה במשרדי ההסתדרות לתהליך העלייה. ראו: מ' קיטרון אל צ' לוריא, 'דו"ח על ההרשמה והעלייה בשנת 1962', שם.

בולטת לעין הקפיצה במספרים במחצית השנייה של השנה, תוצאה ישירה של מאורעות יוני-יולי (מעשי האלימות של הארגון הפשיסטי טקוארה, אדישות השלטונות נוכח ההתפרעויות האלה וכו'). הישוב היהודי הגיב בשלוש דרכים: עמידה מכובדת ביותר ואמיצה של הנציגות המרכזית (דא"א) על כבודה וזכויותיה של יהדות ארגנטינה; הגנה עצמית נלהבת וממושמת כאחד של הדור הצעיר בסיוע מלא של שכבות היישוב ולבסוף המפנה לעלייה. להבנת המצב יש לזכור שמבחינת המפנה הזה, המאורעות האנטישמיות לא היו אלא דחיפה אחרונה, נקודת שיא של תהליך ממושך ומורכב.²⁹

גרף 2: הקשר בין תנועת ההרשמה ובין תנועת העלייה בשנת 1962

מקור: מ' קיטרון אל צ' לוריא, 'דו"ח על ההרשמה והעלייה בשנת 1962', 21.1.1963, אצ"מ S64/393.

מן הנתונים המוצגים לעיל נראה כי התנועה שהורגשה במשרדי הסוכנות היהודית בחודשים יוני-יולי 1962 באה לידי ביטוי גם במספרי העולים בחודשים האחרונים של שנת 1962, ובייחוד מדצמבר. באותו חודש, בשיאו של גל העלייה, כתב קיטרון הערכת מצב מפורטת לראש מחלקת העלייה שלמה זלמן שרגאי:

המשבר הכלכלי מחמיר והולך בארגנטינה, וצמוד לו המשבר הפוליטי והמבוכה החברתית. ייתכן ויש לשנות את סדר הגורמים, אבל התמונה לא תשתנה על ידי כך, והסדר שנקטתי בו הוא הקובע מבחינת העלייה (...). מספר המדברים והחושבים על עלייה ברצינות גדול למדי, ולא נפריז באם ננקוט בלשון אלפים (...). הריני עומד על ההשערה של כ-5,000 עולים ב-1963 (...). הזעזוע שפקד את יהדות ארגנטינה ביולי השנה, הביא יהודים לכלל החלטה והפנה אותם אל משרדי העלייה, הטיפול במועמדים

מצדנו, חיסול העסקים וההכנות מצדם, ארכו כמה חודשים, באופן שרק עכשיו מתחיל הגל. השיא יהיה בחודש הזה.³⁰

עם זאת, אחד מגורמי האחיזה העיקריים אשר מנעו את התגברות העלייה מארגנטינה היה בעיית חיסול הרכוש, שכן המרתו בכסף היתה כרוכה בהפסדים בשיעור ניכר. בעיה זו היתה כרוכה בבעיה נוספת, אשר היתה חמורה במיוחד בארגנטינה, והיא שער החליפין.³¹ 'שער החליפין - שלא מזמן היה 83 פזות לדולר וכעת הגיע ל-127 פזות לדולר מקשה עליהם ומכאיב להם למכור בפחות ממה שיכלו לקבל רק לפני חדשים ספורים', דיווח אריה ציגל באוגוסט 1962 בעקבות ביקורו בארגנטינה.³² גם קיטרון גרס כי הגורם העיקרי המעכב את הרחבת העלייה הוא מצבה הכלכלי של שכבה רחבה מקרב בני המעמד הבינוני אשר אינה יכולה להגר ואין באפשרותה לפרק את עסקיה או למכור את רכושה. כאמור, עוד גורם היה האינפלציה ואי-הוודאות בנוגע לערך הדולר (זה הגיע בשלב זה ל-154 פזו לדולר). באותם ימים חלו עוד שינויים במדיניות משרד האוצר בארגנטינה, ועליהם כתב קיטרון: 'טרם נודע מה יהיה השינוי במדיניות הכלכלית ומה תוצאותיו'. הוא הוסיף:

באם יבוא שינוי ובעקבותיו הרגעת מה של האוכלוסייה, ייתכן שגם אחינו יירגעו וידחו את עניין העלייה עד לעת מצוא. אולם, רוב העסקנים ואנשי העסקים שלנו סבורים כי דווקא אז תגדל העלייה של המעמד הבינוני הראוי לשמו. רעיון העלייה חדר עמוק מדי להכרתם והם מחכים לאפשרות מעשית להגשמתו.³³

העובדה הבולטת ביותר, שמשכה את תשומת לבו של קיטרון, היתה כי מקרב אנשי מעמד הביניים בציבור היהודי בארגנטינה, אשר הורכב בעיקר מסוחרים ושיעוריו בקרב האוכלוסייה היהודית היו גבוהים, מעטים בלבד בחרו לעלות. הוא מצא כי על פי נתוני המחלקה הכלכלית,³⁴ מספר הפונים ליעוץ ולבקשת מידע בשנה זו הגיע ל-1,678, אך פחות מ-23 אחוז מהם עברו לשלב הטיפול המעשי, ורק 8.36 אחוזים מהם עלו לבסוף. יש לציין שב-384 התיקים הרשומים בשנת 1962 במחלקה הכלכלית הצהירו הנרשמים על רכוש כולל שהגיע לכ-23.5 מיליון דולר. אולם הצהרות אלה היו חסרות כל ערך ממשי, שכן הסכומים שלפיהם העריכו את רכושם במחצית הראשונה של 1962 הצטמצמו דרסטית בעקבות ירידת ערך הפזו, ולרוב הושקע ההון המוצהר בנדל"ן וברכוש, וגם ערכם ירד.³⁵

30 מ' קיטרון אל ש' ז' שרגאי, 16.12.1962, אצ"מ, ארכיון אישי 494/18.

31 דו"ח על הפעולות מטבת תש"ז עד ניסן תש"ך (ינואר 1956-31 במרס 1960), מוגש אל הקונגרס הציוני הכ"ה, כסלו תשכ"א, אצ"מ K105 XXV, עמ' 211-226.

32 א' ציגל, 'דו"ח על פעולותיי בארגנטינה', 23.8.1962, אצ"מ 203/65S.

33 מ' קיטרון אל ש' ז' שרגאי, 12.12.1962, אצ"מ, ארכיון אישי 494/18.

34 המחלקה הכלכלית סיפקה למועמדים לעלייה, מקרב בעלי ההון וכן תיירים, מידע בנוגע לאפשרויות הקמת מפעלים וסיכויי השקעות בענפי המסחר והתעשייה. ראו: דו"ח על הפעולות בשנים תש"ז-תשי"א, עמ' 500-521.

35 מ' קיטרון אל ש' ז' שרגאי, 12.12.1962.

מלבד השחיקה הכלכלית הלך והחמיר בראשית 1963 גם המצב הפוליטי בארגנטינה. בעקבות ניצחון הפלג הצבאי המתון בעימותים הצבאיים שהתרחשו ברחובות בואנוס איירס בספטמבר 1962, חלו שנויים בהרכב הממשלה. ב-14 בינואר 1963 מיהר הנשיא גידו להכריז על בחירות כלליות, אולם האווירה התוססת, בייחוד בקרב חוגי השמרנים, לא אפשרה את קיומן כמתוכנן.³⁶ על המשבר הפוליטי ששרר בארגנטינה בראשית 1963 כתב קיטרון:

היה פה, כידוע לך, ניסיון מהפכה צבאית. לא אכנס בפרטים שאינם מענייננו הישיר, בשבילנו, קובעת העובדה שניצחון הממשלה החוקית - כביכול לא פתר שום שאלה ולא קדם את הארץ הזאת לקראת פתרון בעיותיה וחסול המשבר הממושך והמורכב, המבוכה, חוסר האמון וחוסר הביטחון בעינם עומדים, אף מעמיקים. נראה הדבר, שיתאמתו הניחושים והחישובים אשר העליתי בסקירתי ובמכתבים שונים: לפי כל הנתונים, יש לצפות, להגברת העלייה מארגנטינה.³⁷

במחצית הראשונה של 1963 הלך והחמיר המצב הכלכלי, והעימותים הצבאיים ברחובות בואנוס איירס נהיו תכופים. אמנם גילויי האנטישמיות בתקופה זו לא פסקו, אך היו מינוריים ולא עוררו הדים כמו אלו שהיו בחודשים מאי-יוני 1962. בד בבד גבר קצב ההרשמה לעלייה במשרדי הסוכנות. על סמך נתוני תנועת ההרשמה והעלייה בחודשים ינואר-יוני 1963 העריך קיטרון כי מספר העולים בשנת 1963 יגיע ל-5,300, אך העיר: 'המספרים הסופיים תלויים בגורמים שונים אשר אין בכוחנו להעריך ולחשב מראש'.³⁸ קיטרון גם ציין בדבריו את תוצאות הבחירות לנשיאות שהתקיימו לבסוף ב-7 ביולי 1963. בבחירות אלו זכה מועמד המפלגה הרדיקלית ארטורו איליה. לדברי קיטרון, תוצאות הבחירות החזירו לעם הארגנטיני את הרגשת הביטחון ואת אמונו בשלטון הנוכחי. קיטרון ראה במפנה זה תמורה חיובית להגברת העלייה מארגנטינה, אך העלה עוד אפשרויות:

אם מפנה מבורך זה יתמיד, אין ספק שיגרום לראשית פתרון המשבר הכלכלי עוד בטרם תחיל הממשלה החדשה בפעולתה. לא פה המקום להעריך את ההתפתחות האפשרית לגבי מעמדו של הישוב היהודי ובמיוחד לגבי מצבו הכלכלי. לעומת זאת, מחובתנו להזהיר שגם לגבי תהליך העלייה עומדים אנו בפני מפנה רב משמעות: ההקלה בכלכלה המקומית עלולה לאפשר ליהודים רבים שיחסלו בתנאים מתקבלים על הדעת את רכושם ועסקיהם ויגשימו את שאיפתם לעלייה. לשון אחרת, ייתכן והמעמד הבינוני יתפוש בעלייה את המקום ההולם את משקלו המספרי והחברתי בישוב היהודי, והיות וסיכוייהם של יתר הסוגים והשכבות לא ישתפרו אלא בקצב אטי יותר, הרי שהעלייה תגבר ותגדל. אולם ייתכן כמו כן שהמועמדים לעלייה יחליטו

36 ריין, ארגנטינה, ישראל והיהודים, עמ' 186-190.

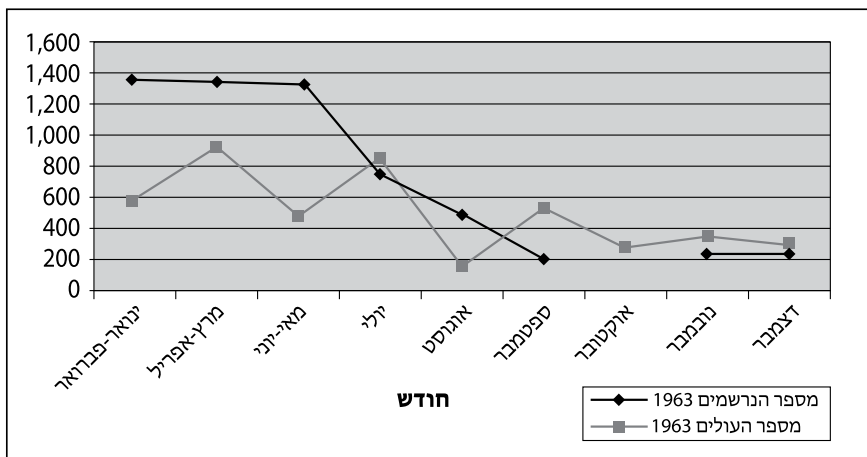
37 מ' קיטרון אל ש' ז' שרגא, 23.4.1963, מגנזה 2059-2060.

38 מ' קיטרון, 'העלייה מארגנטינה בחודשים ינואר-יוני 1963', [ללא תאריך], אצ"מ S65/203.

לדחות עלייתם כוונה לשפר מצבם (...) והקצב יואט במידה ניכרת, לפחות לתקופה מסוימת.³⁹

ציפיותיו של קיטרון בנוגע לאפשרות העלייה של המעמד הבינוני לא התממשו לבסוף, והתזוזה בעמדותיו של מגזר זה לא חלה כפי שקיווה. מבין שתי האפשרויות התברר כי המעמד הבינוני הכריע בעד האפשרות השנייה: בעקבות הרגיעה במצב הכלכלי והפוליטי לאחר הבחירות בתחילת יולי ירד קצב העלייה. אפשר לראות זאת בגרף 3 המוצג להלן:

גרף 3: הקשר בין תנועת ההרשמה ובין תנועת העלייה בשנת 1963

מקורות: מ' קיטרון, 'העלייה מארגנטינה בחודשים ינואר-יוני 1963', אצ"מ S65/203; 'נתונים על הרשמה יולי-דצמבר', מגנוה.

* נתוני ההרשמה מחודש יולי נאספו מתיקי מחלקת העלייה השמורים במרכז הלוגיסטי של הסוכנות, מגנוה, תיקים 2070-2072. לא נמצאו הנתונים של חודש אוקטובר.

עדות לתמורה שחלה בעקבות הבחירות בארגנטינה אפשר למצוא במכתבו של נציג המרכז לבעלי מקצוע פטו"א (PATWA – Professional and Technical Workers Association) בבואנוס איירס:

החודש האחרון היה בשבילי חודש של הרהורים ומחשבות על בעיית המשך העלייה מארגנטינה. ככל שאני חושב יותר אני מגיע לאותן המסקנות שהעברתי אליך במכתביי הקודמים. כל הסימנים מראים שכמות העלייה מארגנטינה תחזור לאותם הממדים שהיו לפני המשבר האחרון. לפני הבחירות של ה-7 ליולי האחרון צריך היה מועמד לעלייה לחכות לפחות 4 שבועות לפגישה אשית איתי. יום העבודה מנה לא

פחות מ-10 שעות ללא הפסקה. לאחר הבחירות באו חודשי 'הביטולים' גם במקרים שהטיפול היה גמור ושנשים חכו רק למועד ההפלה. מאז מספר שבועות כמעט ואין אנשים חדשים הפונים למשרדנו בענייני עלייה. רוב העבודה מצטמצמת בטיפול בעולים אשר פנו אלינו עוד לפני חודשים מספר וממשיכים בסידור עלייתם. השינוי שבא בשטח העלייה בא בצורה כה פתאומית, ורבים אינם מסוגלים עדיין לתפוש את התמורה הזו. הרושם שלי הוא, שכאשר יעלו כל אלה הנמצאים כיום בטיפולנו, יישאר הבית שלנו כמעט ריק.⁴⁰

קיטרון לא הספיק לעמוד על התמורות שחלו במחצית השנייה של שנת 1963 משום ששליחותו הסתיימה באוקטובר, אך נראה שכבר אז תפס את משמעותו. זמן קצר לפני עזיבתו את ארגנטינה קיים מסיבת עיתונאים לפני התקשורת היהודית המקומית, ובה סיכם את שליחותו:

בשנת תשכ"ג עלו מארגנטינה 4,400 יהודים, קרוב ל-1% מהציבור היהודי במדינה זו (...) הגורמים שהניעו את הגל הזה היו: המשבר הכלכלי שפקד את ארגנטינה בשנתיים האחרונות; המשבר הרוחני בו שרוי הנוער היהודי ותגובתו לאנטישמיות; דאגתם של ההורים בחינוך ילדיהם; והמשיכה מישראל המגיעה באמצעות המסרים של קרובים וחברים מארגנטינה שהתיישבו בישראל. נוסף לאלה, נראה שהתיירות מארגנטינה בישראל מהווה גורם מעודד עלייה (...) גם העזרה הממשית והתמיכה של הקהילה היהודית בארגנטינה היוותה גורם מכריע בארגון ובטיפול גל העלייה. האנטישמיות ויריזה את תהליך העלייה, אבל היא לא הגורם העיקרי שהניע את התהליך.⁴¹

מדבריו נראה כי דווקא המפנה הפוליטי שחל ביולי 1963, אשר הביא לאחד מ'חודשי הביטולים', כפי שכינה זאת אחד השליחים, כלומר לירידה תלולה בשיעור הנרשמים לעלייה, הפתיע את קיטרון. גם ישראלי לא צפה את התמורה שחלה בחודש יולי, ובשל התנועה הדלה במשרדי הסוכנות והירידה החדה בשיעורי ההרשמה הודה כי שגה בהערכתו:

קשה היה לחזות מראש שעם השינוי הקל במצב הפוליטי בארגנטינה, יפתחו רבים מאלה שנרשמו כמועמדים לעלייה את מזוודותיהם וידחו את עלייתם עד אשר הנסיבות החדשות יאלצו שוב לארוז שנית. רבים חשבו שמצב כזה יופיע תוך חודשים מספר, לאחר שאחינו בני ישראל ישתכנעו שהמצב הכלכלי לא השתפר אך ראה זה פלא – המצב הכלכלי הולך ומחמיר מיום ליום, התרחשויות והתפרצויות אנטישמיות בצבצו שוב ומעוררות דאגה וחרדה בישוב היהודי, אולם הפעם זה לא השפיע על תנועת העלייה.⁴²

40 מ' קבלירו אל א' דובקין, 16.12.1963, אצ"מ S65/203.

41 מ' קיטרון, 'ההגירה לישראל של יהודים מארגנטינה', אצ"מ, ארכיון אישי A494/49.

42 'סיכומים סטטיסטיים על ההרשמה והעלייה מארגנטינה בחודשים ינואר-פברואר-מרץ 1964', אפריל 1964, א"מ, חצ 2153/3.

כאמור, האירועים האנטישמיים לא פסקו. מאז עלייתו של איליה לשלטון ב־12 באוקטובר 1963 עד סוף יולי 1964 דיווחה דא"א על 303 תקריות אנטישמיות בארגנטינה, ובכללן פגיעה במוסדות, ברכוש ובנפש.⁴³ התקרית החמורה מכולן היתה רציחתו של צעיר יהודי בן 32 בשם ראול אלטרמן בפברואר 1964 אשר האחראים לה היו אנשי 'המשמר הלאומני' וטקוארה.⁴⁴ ההתקפות האנטישמיות נמשכו כל תקופת שלטונו של איליה (1964-1966) ואף הגיעו לשיאים חדשים.⁴⁵ עם זאת, שיעור העולים המשיך לרדת. להמחשת הדברים אצטט ממכתבו של המהנדס משה דיין, אחד הפעילים הבולטים בתנועה הרוויזיוניסטית בארגנטינה:

אינני מאמין באופי האנטישמי של העם הארגנטינאי. על ארץ זו עברו, ועדיין עוברים שנים קשות של אי סדר ומבוכה. לאחר נפילתו של המשטר הפרוניסטי, לא השיבה הדמוקרטיה לתקוות אשר הפקידו בה. הממשלות אשר התחלפו לעיתים קרובות, גרמו להרעת המצב הכלכלי של השכבות הדלות, והכול הלך והדרדר לקצב שבו העני הפך לעני יותר; והעשיר התעשר יותר (...). נכון הוא שד"ר איליה נשיאה של ארגנטינה נמנע בשימוש של כוח, והוא לא חסיד של חוקי תגמול. ועל אחת כמה וכמה כשמדובר נגד פעולות אנטי יהודיות. אבל מבחינה כלכלית וחברתית רוב התושבים סובלים יותר. כל זה יצר כר נרחב ופורה להשתוללויות ומהומות. קמה מערכה אנטי יהודית שכללה נוסף לכוחות המסורתיות מהסקטור הלאומני, גם כוחות מהכמורה, אשר אליהם התווספו מהגרים מאירופה, נאצי־פשיסטיים, וההסתה הערבית. על אף השימוש בכלי נשק שונים, חומר נפץ, פצצות זפת, וכדורי שרפה וכו', משמעותם היתה קטנה, ביחס לזעזועים הכלליים אשר עברו על ארגנטינה בשנים האחרונות. מקרה הרצח של הד"ר סטנובסקי, שלא התברר מעולם, לא נכלל 'משום מה' במסגרת של הפעולות האנטי יהודיות. גם מקרה סירוטה המוזר, שעורר הדים בינלאומיים היה חלש, לעומת המקרה שקרה בתוך כתליה של הפקולטה למשפטים בה נורתה ונהרגה סטודנטית קתולית מושבעת. איננו יכולים להכחיש, ונכון גם שאין לפרסם את זה בפומבי, שהרבה יהודים הצטיינו בפעולות מרמה, וזיוף רבי רושם בשנים האחרונות. ואף שחלק מהם מצא מחסה בישראל. ושגם ברחו יותר יהודים מפחד החובות, מאשר מאנטישמיות.⁴⁶

43 ריין, ארגנטינה, ישראל והיהודים, עמ' 218.

44 DAIA, *Medio Siglo*, p. 14; Elihu Toker y Ana E. Weinstein (eds.), *Trayectoria de una idea: Nueva Sión: 50 años de un periodismo judeo-argentino con compromiso, 1948-1998*, Ediciones Fundación Mordejai Anilevich, Buenos Aires 1999, p. 83

45 Leonardo Senkman, "El antisemitismo bajo dos experiencias democráticas: 1945-1966 y 1973-1976", in: Idem (ed.), *El antisemitismo en la Argentina*, Centro Editor de América Latina, Buenos Aires 1989, pp. 11-194

46 מ' דיין אל ב' דוברבני, 31.10.1964, מגנוה, תיק 2065.

מניתוח המקורות שהוצגו בפרק זה עולה כי מקומה של האנטישמיות במכלול הגורמים הדוחפים לעלייה למדינת ישראל אינו מרכזי וכי מקומן של 'הבהלה הכלכלית' ו'הבהלה הפוליטית' חשוב הרבה יותר. לפנינו אפוא פרדוקס מעניין: מצד אחד נראה כי מעמדו הציבורי של היישוב היהודי בארגנטינה התרופף מאוד על רקע האנטישמיות, על גוניה השונים, שהתקיימה ברבדים העמוקים ביותר של החברה.⁴⁷ האירועים האנטישמיים באותה עת היו מן החמורים, ולא נראו כמותם במדינות אחרות ביבשת. יהודים רבים בוודאי הרגישו מאוימים ומוטרדים מאירועים אלו, ואולם השלטונות ומנגנוני האכיפה, ובראשם המשטרה, בחרו להעלים עין ונמנעו מלטפל בהם. עם זאת, לצד ביטויי האנטישמיות החל תהליך דמוקרטיזציה, וזה עורר התלהבות רבה בקרב רבים מאנשי המעמד הבינוני, בייחוד אינטלקטואלים, ובהם יהודים רבים. נראה כי הרוב המכריע של יהודי ארגנטינה בחרו להישאר ולהשתתף בתהליכי המודרניזציה החברתית-כלכלית, תרבותית ופוליטית בארגנטינה בתחילת שנות השישים.

לסיכום, אפשר לומר כי למצב הפוליטי היה משקל רב כגורם שדוחף לעלייה, ומנגד – כגורם המעכב אותה. 'האופק הפוליטי' מצטייר כאחד המניעים העיקריים והמכריעים בהחלטה לעלות. ניכר כי מבין הגורמים הדוחפים לעלייה תפס המשבר הכלכלי מקום מרכזי. לעומת זאת, האנטישמיות כגורם מניע עלייה הביאה לכל היותר בנסיבות כלכליות ופוליטיות מסוימות להאצת התהליך, אולם לא היה בה כשלעצמה כדי להניע אנשים להגר. גם כוחם של הגורמים המושכים לעלייה אינו מבוטל כלל וכלל. ראשית, באותה עת היה המשק הישראלי נתון בצמיחה: תהליכי התיעוש המוגבר הביאו לגידול ניכר בייצור ולהגברת הייצוא.⁴⁸ שנית, העלייה בשנות השישים הטילה מעמסה מעטה משל גלי העלייה של שנות החמישים.⁴⁹ שלישית, תהליכי הקליטה נעשו בתנאים נוחים יותר, להבדיל מהפטרונות המאולתרים אשר אפיינו את הקליטה בשנות החמישים. השינוי ניכר בהרחבתה של התשתית הארגונית לקליטת עולים ובסיוע כספי לעולים כאסטרטגיה לעידוד עלייה. לראשונה מאז קום המדינה גובשו תכניות קליטה והוסדרו מסלולי קליטה אשר הותאמו לאוכלוסיות עולים שונות.⁵⁰ תמורות אלו תרמו למסרים החיוביים שהגיעו מתיירים שביקרו בארץ וממכרים ובני משפחה שנקלטו בארץ ועודדו עלייה נוספת. מבחינה זאת, הגידול הניכר בשיעורי העלייה מארגנטינה ומארצות רווחה אחרות שהורגש בתחילת שנות השישים הוא עדות לחשיבותם של הגורמים המושכים במכלול המניעים לעלייה.⁵¹

Daniel Lvovich, *Nacionalismo y antisemitismo en la Argentina*, Javier Vergara, Grupo 47 Zeta, Buenos Aires 2003

48 לב גרינברג, 'כלכלה חברתית ופוליטית', בתוך: אפרים יער וזאב שביט (עורכים), *מגמות בחברה הישראלית*, א, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 2001, עמ' 128-130.

49 דו"ח על הפעולות מניסן תש"ך עד ניסן תשכ"ד (1 באפריל 1960-31 במרס 1964), מוגש אל הקונגרס הצינוני ה"ח", חשוון תשכ"ה, אצ"מ K109 XXVI, עמ' 103-104, 112.

50 שם, עמ' 70-73.

51 '20 שנות עלייה וקליטה - סיכומים' [ללא תאריך], א"מ ג-7065/3; *העלייה לישראל 1948-1972*. חלק א' נתונים שנתיים, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים 1973, עמ' 23.

מדיניות העלייה של ישראל וביצועה

כאמור, מדיניות העלייה נקבעה על ידי הממשלה והסוכנות באמצעות המוסד לתיאום, גוף משותף לשתי הרשויות, אשר תיאם, תכנן וביצע את ההחלטות בתחומי העלייה, הקליטה וההתיישבות. במוסד לתיאום השתתפו ארבעה חברי ממשלה וכן ארבעה חברי סוכנות, ובראשו עמד ראש הממשלה. על רקע המדיניות הממלכתית של מדינת ישראל פעלו מחלקות הסוכנות השונות, ובאמצעותן הגיע זרם העולים מארגנטינה למדינת ישראל. בפרק זה אבקש לבחון את העקרונות ואת דרכי הפעולה שהכריעו בעיצוב מדיניות העלייה. בשנים הראשונות לקיומה של מדינת ישראל התקבל העיקרון המבחין בין 'ארץ מצוקה' ל'ארץ רווחה'. הרציונל היה כי אפשר להגביל את ממדי העלייה ואת הרכבה בתנאי שהגבלות אלו לא יחולו על קהילות יהודיות שמצויות בסכנת קיום, קהילות אשר הוגדרו 'קהילות מתחסלות'. לעומת זאת, אפשר להגביל את העלייה ממקומות שלא נשקפה בהם סכנה מיידית ליהודים בארצות מגוריהם. הבעיה היתה שמדיניות זו לא כללה אמות מידה מוחלטות שיקבעו את מידת המצוקה או מידת הדחיפות.⁵² כך, המדיניות שהתקבלה גרמה לעתים תכופות, כפי שאראה באמצעות המקרה של יהדות ארגנטינה, עמימות, ערפול וקבלת החלטות סותרות. דפוס הפעולה של קובעי המדיניות היה ברור; בשעה שסכנה ריחפה על יהודים בכל מקום בעולם נעשו מאמצים להעלותם ארצה ללא כל הגבלה. דפוס זה השתקף בביורר במאמר שראה אור ביוני 1968, בגיליון האחרון של ביטאון מחלקת העלייה דפי עליה, שנעשה בו ניסיון לסכם 20 שנות עלייה למדינת ישראל:

מחלקת העלייה, שהיא הזרוע המוחשית המושטת אל יהודים בתפוצותיהם, מהווה נוסף לתפקידיה הארגונים המסועפים, גם כעין סיסמוגרף, מגלה מיד סימנים של רעידות וזעזועים בקהילות היהודיות. עשרים שנות עלייה לארץ הוכיחו מכבר, כי כל שינוי לרעה שחל במצבו של קיבוץ יהודי, וכל גאות של פעילות אנטישמית במקום פלוני או אלמוני, מעלים מיד את מספר המועמדים לעלייה, ומשנפתחת אפשרות לעלייה נוספת צריכה המחלקה לתרגם את התנודות הללו ללשון המעשה – לארגן את אנשיה ולהיערך לקראת התדפקות, לעתים מבוהלת, על שערי העלייה לארץ.⁵³

מדיניות העלייה – ארגונה ועידודה – נשענה על נימוקים אידאולוגיים, כגון עלייה חופשית וקיבוץ גלויות, וגם על נימוקים 'קטסטרופליים', אשר הציגו את מדינת ישראל כמקלט בטוח לכל יהודי העולם. יש לראות את העקרונות האלה גם בהקשרם ההיסטורי, היינו מדיניות העלייה של התנועה הציונית מאז התהוותה בשלהי המאה ה-19. מבחינה זאת יש לציין כי הכרזת העצמאות לא שינתה את יחסם של קובעי המדיניות לנושא העלייה

52 דבורה הכהן, עולים בטערה: העלייה הגדולה וקליטתה בישראל, 1953-1948, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, 1994, עמ' 115-117.

53 (בלי שם מחבר), 'עשרים שנות עלייה לישראל', דפי עליה, 69 (1968), עמ' 35.

ואף לא את העקרונות שעליהם הושתתה אותה מדיניות עם קום המדינה. על פי עקרונות אלו, העלייה היא האמצעי לביצור כוחה של המדינה ומבחן למימוש חזון קיבוץ הגלויות. העולים, העם, הם למעשה הכלי לבניין הארץ, וטובת הארץ ובניינה קודמים בכל מקרה לטובת העם.⁵⁴ תפיסה זו באה לידי ביטוי ביישום מדיניות העלייה הסלקטיבית מראשית שנות החמישים. על כך ארחיב את היריעה בהמשך הדברים. עקרונות העלייה החופשית וקיבוץ הגלויות זכו לתוקף רשמי והצהרתי במגילת העצמאות של מדינת ישראל משנת 1948 ולמעמד משפטי ב'חוק השבות' מיולי 1950. על פי אותו חוק, כל יהודי שהביע רצון להשתקע בישראל זכאי לעלות ארצה.⁵⁵ ב'חוק האזרחות' שהתקבל בכנסת בשנת 1952 נקבע כי העלייה לפי 'חוק השבות' מקנה אזרחות לכל יהודי שהחליט להשתקע בארץ. רק כניסתם של מהגרים שאינם יהודים הוכפפה לתקנות הגירה, כמקובל ברוב הארצות.⁵⁶ חוקים אלו העניקו תוקף בלעדי לעליית היהודים, על בסיס עקרונות אתנו-לאומיים וביטאו את מחויבותה של המדינה לעלייה חופשית ולקיבוץ גלויות.

לכאורה קדמה המחויבות הלאומית לעלייה לאינטרסים כלכליים, ובכך נבדלה כביכול מדינת ישראל מארצות אחרות אשר הגבילו את ההגירה אליהן. ואכן, חוקים אלו יצרו אקלים אשר תמך בעקרון העלייה החופשית והבלתי מבוקרת, אם כי לא כך היו פני הדברים. שני החוקים שנדונו לעיל לא קבעו את ממדי העלייה ואת קצבה ולא כללו התייחסות לפעילות המכוונת לעידוד העלייה ולסיוע ארגוני ופיננסי בהבאת העולים. נושאים אלו נדונו במוסד לתיאום, וההחלטות שהתקבלו נשמרו בסודיות. בגוף זה עוצבה מדיניות העלייה הסלקטיבית והוסכם להנהיג סלקצייה בהרכב העלייה מארצות שהיהודים לא היו נתונים בהן לאיום או לסכנה ממשית על פי אמות מידה, כגון גיל, מצב בריאות וכושר עבודה.⁵⁷ בארצות הרווחה הוגבל היקף העלייה בהתאם לשיקולים כלכליים, פוליטיים-מפלגתיים ותרבותיים. על כן אין לנתק את המקרה של יהדות ארגנטינה – לא מן המיתוס ולא מן המציאות של הקשרים אלו.

- 54 גור אלרואי, אימיגרנטים: ההגירה היהודית לארץ-ישראל בראשית המאה העשרים, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2004; מרגלית שילה, 'טובת העם או טובת הארץ? יחסה של התנועה הציונית לעלייה בתקופת העלייה השנייה', קתדרה, 46 (1987), עמ' 109-122; אביבה חלמיש, במרוץ כפול נגד הזמן: מדיניות העלייה הציונית בשנות השלושים, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2006; יוסף הלר, במאבק למדינה: המדיניות הציונית בשנים 1936-1948, מרכז זלמן שזר, ירושלים תשמ"ה; חגית לבסקי, 'שארית הפליטה והקמת המדינה – הזדמנות אשר נוצלה', קתדרה, 55 (1990), עמ' 175-181.
- 55 דבורה הכהן, "חוק השבות" – תוכנו והוויכוחים סביבו, בתוך: אניטה שפירא (עורכת), עצמאות – 50 השנים הראשונות: קובץ מחקרים בין-חומי, מרכז זלמן שזר, ירושלים 1998, עמ' 57-87.
- 56 שם. ראו גם: אמנון רובינשטיין, המשפט הקונסטיטוציוני של מדינת ישראל, א, שוקן, ירושלים 1996, עמ' 109-111.
- 57 הכהן, עולים בסערה, עמ' 110-122. ראו גם: סרג'ו דלה פרגולה, 'הרהורים על הגירה בישראל: היבטים השוואתיים', הגירה, 1 (2012), עמ' 25-28.

מנגנון העלייה בבואנוס איירס פעל בהתאם לכללי הסלקציה,⁵⁸ הטיפול במועמדים היה פרטני. כל מועמד אשר פנה לסוכנות מילא טופס, בצירוף קורות חיים, ובו מידע חיוני בנוגע לאפשרויות קליטתו בארץ והצהרה על ההון שברשותו. לאחר הרישום נשלחו המועמדים לסדרת בדיקות רפואיות אצל רופא הקונסוליה בארגנטינה. בבדיקות אלו היה על הרופא לבדוק כי המועמדים ממין זכר נימולים. עלייתם של פרודים או של גרושים הותנתה באישור בן או בת הזוג לשעבר באמצעות טופס החתום על ידי נוטריון. מידע זה הועבר לאישורן הסופי של מחלקת העלייה בירושלים ושל מחלקת הקליטה בתל אביב. מלבד זה נבדקה מידת הצורך של המועמד בתמיכה כספית, לצורך כך נעזרה מחלקת העלייה במידע שקיבלה מהקהילה בבואנוס איירס ומוועד הקהילות בנוגע למועמדים מערי הפנים.⁵⁹ מועמדים שלא עמדו בקריטריונים לעלייה קיבלו אישור עלייה אך ורק במקרה של דרישת קרוביהם בארץ.⁶⁰ במכתב שהתפרסם ביוני 1956 במדור הקבוע 'רשות הדיבור לקוראים' בעיתון **ידיעות אחרונות**, שכותרתו 'המפרים את חוק השבות?', התלונן כותב המכתב כי נדהם לגלות שעל כל יהודי אשר מבקש לעלות לישראל להציג דרישה מקרוביו בארץ:

יש לנו קרובה בארגנטינה, אישה בעלת השכלה גבוהה ועבר ציוני עשיר. ילדיה חונכו באווירה ציונית ובתה נפלה בשבי המצרי במלחמת השחרור כחברת משק ניצנים. כשביקשה מקונסול ישראל בבואנוס איירס אשרת כניסה, דרש ממנה במפגיע להציג בפניו דרישה מקרובה בארץ. מחוסר ברירה הגשנו לפני מספר חודשים בקשה לסוכנות היהודית, אולם עד היום הזה לא חלה כל תזוזה בעניין.⁶¹

58 לפי העקרונות לברירת העולים, 80 אחוזים מהעולים ייבחרו מקרב מועמדים לעליות הנוער, חלוצים, חברי גרעינים התיישבותיים, בעלי מקצוע עד גיל 35 ומשפחות שהמפרנס הראשי בהן מתחת לגיל 35. העולים נדרשו להתחייב לעבודה חקלאית של שנתיים, פרט לבעלי מקצוע ובעלי האמצעים לשיכון עצמי. אישור לעלייה ניתן רק לאחר בדיקה רפואית יסודית בהשגחת רופא מוסמך מן הארץ. עד 20 אחוזים ממספר העולים יהיו מעל גיל 35, ובתנאי שבמשפחתם מפרנס בעל כושר עבודה או שיש להם קרובים שקיבלו עליהם לקלוט אותם בארץ. אישור כזה ניתן רק לאחר שנקבע כי יש ביכולתם לקלוט את אותם קרובים. בשנות החמישים הוכנסו שינויים ותיקונים בכללי ברירת העולים; אלה נועדו להגדיל את חלקם של העולים בעלי כושר עבודה ולמנוע את עלייתם של מקרים סוציאליים שיכולים להמשיך להתקיים בארצות מוצאם. ראו דו"ח על הפעולות מניסן תשי"א עד תבת תשט"ז (אפריל 1951-דצמבר 1955), עמ' 59-61; דו"ח על הפעולות מטבת תשט"ז עד ניסן תש"ך (ינואר 1956-מרס 1960), עמ' 65-66.

59 'מחלקת העלייה', 1957, אצ"מ S6/6206; מ' ארמון, 'הוראות כלליות למחלקת העלייה של ההסתדרות הציונית בארגנטינה', 1957, אצ"מ S6/6579; מכתב המועצה הציונית העליונה בארגנטינה אל ש' ז' שרגא, 23.10.1956, אצ"מ S6/6205.

60 נ' בריגורא אל מחלקת העלייה בבואנוס איירס, 'עליית מועמדים לקיבוצים', 10.1.1955, אצ"מ S6/6203.

61 י' גרין, 'המפרים את חוק השבות?', **ידיעות אחרונות**, 24.6.1957, אצ"מ S71/2610.

כאשר הגיעו הידיעות הראשונות על האירועים בארגנטינה בעקבות ביצוע גזר דינו של איימן ביקשו התנועה הציונית וממשלת ישראל לנקוט יזמה מיוחדת אשר תעודד את יהודי ארגנטינה לעלות לארץ ותקל את קליטתם. לשם כך הוקמה ועדה משותפת לממשלה ולסוכנות היהודית, ובראשה עמדו שר האוצר לוי אשכול וסגנו בוועדה זלמן שרגאי. הוועדה הכינה בשלב הראשון תכניות לקליטתן של כמה מאות משפחות: 'בראש ובראשונה הבריאים בגופם ובנפשם, בעלי מקצוע שונים או צעירים המוכנים ללמוד מקצוע, משפחות מתאימות למשקים ולמושבים, צעירים לקורסים השונים, וכו' ובדרך כלל אנשים שלדעתנו קליטתם לא תהווה בעיה מיוחדת'.⁶² הוועדה גם החליטה להגדיל את מנגנון העלייה ואת צוות השליחים שלו ולשגר את משה קיטרון למשימה מיוחדת של ריכוז ענייני העלייה ותיאומם. 'ראינו בעניין הריכוז תנאי ראשון להצלחת עבודתנו, בייחוד כשידענו שכל הצלחתנו מותנית, מלבד בתכניות ובתיאום בין השליחים, גם ביצירת אווירה לעלייה ותנועת עלייה בציבור, שבתנאים כיום, היא צריכה להיעשות ללא רעש, אבל חייבת היא להיעשות', כתב ראש מחלקת העלייה למנהל המחלקה בבואנוס איירס.⁶³

בסופו של דבר, מדיניות הסלקציה שנקטה והטיפול הביורוקרטי הסבוך במועמדים לעלייה הזיקו לעלייה מארגנטינה, עיכבו אותה וצמצמו את ממדיה. ההליך הסלקטיבי והטיפול הפרטני יצרו סחבת ביורוקרטית, וזו הקשתה את ארגון העלייה. עובדה זאת משתקפת ברבים מן המקורות. משרדי ההסתדרות הציונית בבואנוס איירס לא עמדו בעומס ובלחץ המבקרים, שכן הם היו ערוכים לטיפול בעלייתם של עשרות אנשים בחודש ושל מאות אחדות בשנה בלבד.⁶⁴ עוד עניין שעייב את תהליך העלייה היה מימון הסעת העולים; ככל שהחריף המשבר, כן גדל מספר הפונים למשרדים בבקשת תמיכה במימון הוצאות הנסיעה. בעיית המימון החמירה בראשית שנת 1963, שאז העלתה ממשלת ארגנטינה את התשלום עבור הנפקת דרכון ל-5,000 פזו (40 דולר), ובמקרים שמשפחה שלמה נזקקה לדרכונים, היתה זו הוצאה גדולה.⁶⁵ סכום זה היה למשל כמחצית ממשכורתו החודשית של קיטרון, אשר נחשבה גבוהה יחסית ושולמה בדולרים. גם הקהילה היהודית בבואנוס איירס, אשר תרמה סכומים ניכרים לעולים, קיצצה דרסטית את תמיכתה.⁶⁶ בשל קשיים אלו הוקמה בארגנטינה קרן משותפת לכל המוסדות, בראשות ועדת העלייה הארצית.⁶⁷ כך תיאר ישראלי את שהתחולל במשרדים בתחילת אותה שנה:

62 א' ציגל, 'דו"ח על פעולותי בארגנטינה', 23.8.1962, אצ"מ 65/203S.

63 ש' ז' שרגאי אל י' ישראלי, 24.10.1962, אצ"מ S6/7324.

64 ד' אסטריק אל ר' גולן, 12.7.1962, מגנזה, תיק 2261; מכתב י' ישראלי אל ב' דובדבני, 26.7.1962, אצ"מ S6/7320; מכתב מ' קיטרון אל צ' לוריא, 'דו"ח על ההרשמה והעלייה בשנת 1962', 21.1.1963, אצ"מ S64/393; מ' קיטרון אל ש' ז' שרגאי, 23.4.1963, מגנזה, תיק 2059-2060.

65 י' ישראלי אל י' דומיניץ, 'מימון הסעת עולים מאמריקה הלטינית', 17.1.1963, מגנזה, תיק 67/175.
66 לפי דו"ח של אמ"א לשנת 1963, הקהילה הכלכלית תמכה ב-1,202 עולים באותה שנה. ראו: Memoria y Balance General del 1 de enero al 31 de diciembre de 1963, Centro Marc Turcow, AMIA, Buenos Aires 1964.

67 מ' קיטרון אל ש' ז' שרגאי, 10.1.1963, מגנזה, תיק 2058.

אם משפחה פונה אלינו שנעזור לה לשמור על הונה המסתכם ב־10,000 דולר, היסוד לעתידה הכלכלי בארץ, אנו עומדים לפני מצב לא נוח. מהסכום הזה היא צריכה לבנות כל חייה: 2,500 לדירה וסידורה, 500-600 לקיום מצומצם בזמן הראשון למשפחה בת 4 נפשות, ו־1,200 דולר להוצאות הנסיעה, הרי יש להוריד מסכום כללי זה כ־4,000 דולר ויותר. אנו משתדלים בכל כוחנו לגבות מה שניתן לגבות, אבל אנו רוצים גם לעודד עלייה זו שאיננה 'יותר גרועה' מהעלייה האלג'יראית והמרוקנית, שאנו מוצאים סכומים אגדתיים [כך במקור]. הרי זה חומר נהדר לעומתם. אנו עומדים כאן בפני לחץ עצום של אנשים הנאבקים עם מר גורלם, הבא עליהם בפתאומיות כזו, שאין הם יודעים באיזה עולם הם נמצאים. לא מובנת העובדה, שמצד אחד אנו צועקים שהעלייה הזו דרושה לנו ואנו רוצים להשקיע סכומים גדולים לתכניות, ומצד שני אנו מנסים להכניס 'מקלות לגלגלים'.⁶⁸

עם זאת, לא מעט מועמדים לעלייה ניצלו את נכונות הסוכנות למימון הוצאות הנסיעה, כך גם לדברי קיטרון. מקרים אלו יצרו תסיסה סביב עניין העלייה כולו, בייחוד משום שבין העולים הסתננו פושטי רגל בעלי חובות. קיטרון אף התריע כי בעיתונות היהודית בארגנטינה ביקרו את הפיכתה של ישראל ל'עיר מקלט'.⁶⁹ כדי לפתור סוגיה זאת הוקמה ועדה משותפת לקהילה היהודית, לקואופרטיביים לאשראי ולנציגי מחלקת העלייה, אשר שימשה ועדת בוררות.⁷⁰ במצב זה לא נותר אלא להאט את קצב העלייה ולהגדיל את הנהלים הבירוקרטיים המסורבלים.

מנתוני המאגר הממוחשב שבניתי לצורך מאמר זה עולה כי 93 אחוזים בערך מקרב 4,178 העולים שנרשמו בשנת 1963 מומנו על ידי הסוכנות, ו־297 עולים בלבד מימנו את עלייתם.⁷¹ יש לציין כי תמיכת המוסדות המקומיים במימון ההוצאות היתה ניכרת. אין בידי אומדן של חלוקת המימון בין הגורמים השונים, אך ברור כי גל העלייה בשנת 1963 התאפשר בזכות המאמץ המשותף של גורמים מקומיים ושל נציגי הסוכנות. מכאן ברור כי סוגיית המימון והשלכותיה, כגון הרושם שיצרה בציבור, השפיעו מיד על אופייה ועל ממדיה של העלייה והאטו אותה.

'מבצע שלהבת'

הדמות המשפיעה ביותר על ארגון תנועת העלייה מארגנטינה לאורך התקופה הנדונה היתה דמותו של יעקב ישראלי. כאשר גברה תנועת הנרשמים לעלייה במשרדי הסוכנות

68 'י' ישראלי אל 'י' דומיניץ, 'מימון הסעת עולים מאמריקה הלטינית', 17.1.1963, מגנזה, תיק 67/175.

69 מ' קיטרון אל ש' ז' שרגאי, 10.1.1963, מגנזה, תיק 2058.

70 שם.

71 סבסטיאן קלור, 'מאגר 4,178'.

בבואנוס איירס החלו גורמים שונים במחלקת העלייה לשקול את אפשרות חכירתה של אנייה שתפליג מדרום אמריקה לישראל. זו היתה הסיבה העיקרית לקיום המפגש באירופה בתחילת חודש אוקטובר 1962 בין ישראלי ובין מזכיר מחלקת העלייה בירושלים יהודה דומיניץ. ההסבר הרשמי היה כי ההפלגה נועדה לפתור את בעיית עומס העולים מארגנטינה ולהוזיל את הוצאות שינועם.⁷²

בעת שהותם של השניים באירופה הם סיכמו את פרטי חכירת האנייה 'פלמיניה'. האנייה נחכרה על ידי חברת צים, ומחלקת העלייה התחייבה להעביר בה יותר מ-1,000 עולים בחודש מ-1 במרס 1963.⁷³ במסמך מסוף חודש דצמבר 1962 סיפר דוד אסטריק, מזכיר מחלקת העלייה בירושלים, כי ישראלי החל לארגן את ההפלגה המיוחדת מיד עם חזרתו לבואנוס איירס וכי לצורך כך הקים ועדה מיוחדת, ובה ראשי המוסדות העיקריים של הקהילה היהודית. מטרתה המוצהרת של הוועדה היתה 'לתת הד רחב (ושקט...) שיביא לעידוד העלייה [כך במקור]', הכול כמובן אגב 'בייעוץ עם השגרירות בבואנוס איירס, בכדי לקבוע את המותר והאסור'.⁷⁴ בסוף המסמך הדגיש אסטריק: 'בהתחשב במצב נהיה מוכרחים לבלום את רצוננו לתת פרסום רחב לדבר'; והכתיר את ההפלגה המתוכננת כמאורע היסטורי ליהדות דרום אמריקה.⁷⁵

אכן, פרשת הפלגתה של האנייה 'פלמיניה' עוררה הדים רבים, למרות החשאיות שנטווחה סביבה, כפי שציין קיטרון באחד ממכתביו לשרגאי.⁷⁶ אך דווקא הניסיון לעורר 'הד רחב אך שקט' כאסטרטגיה לעידוד העלייה הוביל לדעת קהל עוינת סביב אותה ההפלגה. שרגאי נאלץ להסביר את עניין הפרשה בסוכנות היהודית. 'אני חושב שקרה לנו נס שקבלנו החלטה זו', כתב שרגאי לחבר ההנהלה ל"א פינקוס בינואר 1963, 'אחרת לא היינו יכולים להסיע את העולים בצורה מסודרת והיינו נכשלים בתחילת צעדינו ביבשת ההיא'.⁷⁷ הוא ציין כי ההחלטה התקבלה לאחר התייעצות עם השגריר בבואנוס איירס; זה סמך את ידו על התכנית ואף עודד אותה. בנוגע לנימוקים שהושמעו נגד המבצע כתב שרגאי את הדברים האלה:

בין השאר הוזכר הנימוק כי בואה של אנייה מיוחדת לעולים עלול, כביכול, לגרום בעיות ליהדות המקומית, וכמובן אין לך דבר קל מזריעת פחד כזה בקרב הקהילה הרגישה שם. אין באפשרותי לבדוק ידיעות אלו בדיקה יסודית, ומאידך גיסא אין לי יסוד לפקפק במהימנותם של המקורות אשר מהם קבלנו ידיעות אלו. לפיכך לא

72 ד' אסטריק אל י' דומיניץ, 'תחזית למקומות באניות לעולי ד"א בשנת 1963', 10.2.1963, מגנוה, תיק 67/1175.

73 י' דומיניץ אל י' ישראלי, 8.11.1962, אצ"מ, S6/7324.

74 ד' אסטריק אל י' דומיניץ, 'פלמיניה', 31.12.1962, מגנוה, תיק 2721.

75 שם.

76 מ' קיטרון אל ש' ז' שרגאי, 12.12.1962, אצ"מ, ארכיון אישי A494/18.

77 ש' ז' שרגאי אל ל"א פינקוס, 'פלמיניה', 14.1.1963, מגנוה, תיק 2721.

אתפלא אם יגיע באחד הימים מברק או מכתב מחאה, של עסקן זה או אחר, נגד בואה של 'פלמיניה'.⁷⁸

קולות המחאה הגיעו גם לקיטרון. לקראת ההפלגה הוא כינס מסיבת עיתונאים, ובה ביקש להגביל את פרסום הפרשה בתקשורת. שני עיתונים נהגו פחות או יותר כבקשתו, אך עיתון אחד (די פרעסע) מסר פרטים שלא היו לפרסום. קיטרון ציין כי למרות הלחצים שהופעלו עליו שלא לפרסם ידיעות בענייני העלייה, בעיקר מצד העיתונות המקומית, התפרסמו בעיתונות בארץ ידיעות, ובהן שיחות מפורטות עם אנשי הסוכנות בנושא זה. הלחץ על קיטרון בא מצד ראשי הארגונים היהודים; אלה תמכו בעלייה עצמה אך התנגדו לאימת העלייה, ובהם יצחק גולדנברג, יושב ראש הדאי"א, 'אשר עמידתו היהודית והציונית אינה צריכה אישור ועדות', ציין קיטרון במכתבו והוסיף:

הושמעו טענות שלא יכולתי להסביר להן, היות ואין להסתיר תהליך עלייה גובר ועולה, וטענות שיש לשקול כיצד להיענות להן: שלא להפגין דברים העשויים להיות מנוצלים על ידי קבוצות אנטישמיות ועל ידי היסודות האנטישמיים בחוגי הממשלה. מדברים גם בלאו הכי על הברחת מיליונים ומיליארדים שהיהודים צברו בארץ הזאת; על עריקת צעירים ילידי ארגנטינה מהצבא וכו'. העובדה שאיטלקים וספרדים עוזבים את ארגנטינה במספרים גדולים לאין שיעור מאשר היהודים, אינה משנה את הסכנה, כידוע מאז היות 'בעיה יהודית' בעולם. וארשה לי להוסיף: הברורים והתגובות הנרגשים והחגיגיים שמגיעים (ולפעמים מתחילים) במוסדות העליונים אינם משמשים תמיד תרומה לפתרון בעיות המתעוררות בין אנשים חיים, עובדים וטרודים.⁷⁹

חשוב לציין כי מדיניות השמירה על חשאיית עמדה בניגוד מוחלט לאסטרטגיה שנקטה דאי"א במאבקה באנטישמיות, כלומר של מאבק גלוי. מאבק זה נועד בין היתר לעורר דעת קהל אוהדת מצד החברה האזרחית, והוא זכה בכמה הישגים לא מבוטלים. לדוגמה, ב-28 ביוני 1962, כאשר הגיעה האלימות האנטישמית לשיאה, יזמה דאי"א השבתה כללית של המסחר ושל העסקים היהודיים ברחבי ארגנטינה; זו זכתה לתמיכה אדירה בקרב דעת הקהל, וחלקים ניכרים בחברה האזרחית תמכו במחאת היהודים.⁸⁰ ביטא זאת יפה העיתון לה לוס (La Luz, 'האור') סביב 'פרשת פלמיניה'. שבועיים לפני ההפלגה פרסם עורך העיתון כתבה מקיפה על הפרשה.⁸¹ אין אנו מבינים מדוע כל הפעולות הקשורות לסוגיית העלייה נשמרות בחשאיית כאלו מדובר במרוקו, רומניה או אלג'יר, קבל מחבר המאמר והוסיף:

78 ש.ם.

79 מ' קיטרון אל ש' ז' שרגאי, 27.12.1962, מגנזה, תיק 2059-2060.

80 Leonardo Senkman, 'A 25 Años del Caso Sirota – la Comunidad y los Sectores Democráticos Contra el Nazismo', in: Toker y Weinstein (eds.), *Trayectoria de una idea*, pp. 84-85

81 'Con 600 Olim Zarpará el 4 de Marzo para Israel el Buque Flaminia', *La Luz*, 17.2.1963 אצ"מ S65/203.

בהזדמנויות שונות פנינו אל הגורמים המוסמכים במטרה לקבל מידע אך בכל פעם נשלל מאתנו בטענה שהמידע חשאי. החלטנו לוותר על המקורות האלה ולהשיג את המידע בעצמנו. אנו יוצאים מנקודת הנחה כי פועלה של התנועה הציונית היא חוקית ולגיטימית והיא צריכה להתבצע באור יום ובעיני כל [כך במקור]. יתרה מזו, אין אנו מתגוררים במדינות שהנסיבות כופות את החשאיות. אך עובדה היא שגורמים מסוימים החליטו להחכיר אנייה מיוחדת ובלעדית לעלייה. אולי על מנת ליצור אווירה של 'אקסודוס' מארגנטינה? אווירה כזו של רומנטיות מאולצת – 600 עולים באנייה מיוחדת – או של מבצע מאולתר, יכולה לעורר תסיסה סביב נושא העלייה בקרב יהדות ארגנטינה, דבר העלול ליצור פאניקה מיותרת ולפגוע בסופו של דבר הן בתהליך העלייה והן ביהדות ארגנטינה. אי אפשר לאמץ עבור יהדות זו דפוסים שמתאימים, למשל, ליהודי אלג'יר. האחראים על ביצוע המדיניות חייבים לקחת בחשבון את הנסיבות השונות הפועלות כאן, לפעול ביתר שלוה, אחריות, ולהימנע מהדפוסים לא מתאימים כאן ואף עלולים להזיק לנו.⁸²

הפרסום בעיתון לה לויס הוא דוגמה מייצגת מכיוון שעיתון זה, אשר נחשב עיתון ציוני, ימני ושמרני, אימץ במידה רבה את נקודת המבט של ישראל בנוגע לעלייה ולקיבוץ גלויות ואף היה ביקורתי כלפי המנהיגות המקומית. בפרשה זו ניכרים ההבדלים בין אנשי מחלקת העלייה ובין נציגי הקהילה היהודית בארגנטינה. המוסדות הציוניים ראו בציבור היהודי בארגנטינה ציבור שיש להצילו מכיליון תרבותי. 'הגיעה השעה להציל את היהודים שצפויה להם סכנה מבחינה רוחנית', אמר שרגאי בנאומו במליאת הכינוס של הוועד הפועל הציוני בחודש מרס 1963, והוסיף: 'בייחוד אלה שצפויה להם סכנת התבוללות וטמיעה מרצון, ושבידם להציל את עצמם כי אין שום מניעה ליציאה מגלותם ועלייתם לארץ'.⁸³ הם התקשו להבין כי מרבית הציבור היהודי ביקש להשתלב בחברת הרוב תוך כדי שמירה על צביון היהודי והציוני כחלק מזהותו הארגנטינית.

נציגי מחלקת העלייה בארגנטינה נשענו על נימוקים 'קטסטרופליים' אשר הציגו את מדינת ישראל כ'מקלט בטוח' לכלל יהודי העולם, וכמבשרי הגאולה המדמים כל עלייה ל'עלייה קטסטרופלית'. נציגי מחלקת העלייה גילו רצון כן ועמוק להצלחת העלייה, אך בדיווחיהם נטו להגזים בתיאור הסכנות האורבות ליהודי ארגנטינה. בתגובה לכך כתב משה דיין, אחד הפעילים הבולטים בתנועה הרוויזיוניסטית בארגנטינה:

נדמה לי שלא צריך לפנות אל יהודי ארגנטינה בשנת 1964, בסגנון דומה כפי שהיה צריך לפנות אל יהודי פולין בשנת 1938. יהיה זה תלמיד בלתי מחונן ושטחי של ז'בוטינסקי מי שירצה לחזור בלי הערכה נכונה של המצב, על קריאתו מלפני 25 שנים. גם ז'בוטינסקי הכשיר להבדיל בהזדהותו בין יהודי פולין ובין יהודי דרום אפריקה

82 ש.ם.

83 ש' ז' שרגאי, 'עליית הצלה מכיליון רוחני: נאום בוועד הפועל הציוני, מרס 1963', דפי עליה, 49 (1963), עמ' 8.

וארצות הברית. האיום האנטישמי היה פעם יעיל, אבל כעת הוא לא סיבה מספקת לעידוד עלייה מארגנטינה.⁸⁴

מלבד ההשוואה המעניינת, נראה כי גם בעיני אדם בעל השקפת עולם רוויזיוניסטית כמותו נראה ניסיונם של נציגי מחלקת העלייה להישען על האיום האנטישמי כעל אסטרטגיה לעידוד עלייה מארגנטינה ניסיון מוגזם ומופרך. ההתפתחויות בארגנטינה והתמורות שחלו בקרב הציבור היהודי הוכיחו פעם אחר פעם כי למרות המשברים הכלכליים והפוליטיים החמורים והתכופים וגילויי האנטישמיות אשר פקדו את המדינה, לא שיקפו דברי מארגני העלייה את עמדתם של יהודי ארגנטינה, וכאמור, התברר כי הם מופרכים ומוגזמים.

'עליית שוליים' – ההרכב הסוציו-דמוגרפי של העלייה הגדולה מארגנטינה

באוקטובר 1963 חזר לארץ מסיור בדרום אמריקה יהושע וולברג, מנהל הדסק הלטינו-אמריקני של מחלקת העלייה. בדוח מקיף שכתב עם חזרתו התייחס גם אל סוגיית הרכב העלייה מארגנטינה.⁸⁵ הוא ציין כי לפני שיצא לארגנטינה שמע מפי ידידים ארגנטינים אשר מתגוררים בארץ כי העולים שהגיעו מארגנטינה בשנת 1963 אינם מייצגים את יהדות ארגנטינה כפי שהם הכירו אותה. גם בארגנטינה שמע מפי אנשי ציבור הערות דומות, כגון 'בל נחשוב שהעלייה של יהודי ארגנטינה החלה'.⁸⁶ וולברג הרגיש כי באותן הערות טמון המפתח להבנת העלייה ומצב היהודים שם. טענתו היתה כי המכנה המשותף לכל קבוצות העולים הוא השתייכותן מבחינה חברתית ומעמדית לשולי החברה היהודית בארגנטינה:

בני הנוער שייכים מטבעם הביולוגי בכל מקום לשולי החברה; המשפחות שטרם נקלטו בארגנטינה נשארו בשולי החברה. המשפחות שפקד אותן המשבר הכלכלי או המדיני נדחפו על ידי המשבר הזה לשולי החברה. אצל כולם היתה השאיפה הטבעית של איש השולי [כך במקור] לחזור להשתייך לחברה, להשיג או להחזיר לעצמו את הביטחון שעורער על ידי התלישות החברתית. את הביטחון הזה הם חשבו להשיג על ידי עלייתם לישראל.⁸⁷

בהמשך דבריו הסתייג מן הטענות הנפוצות בקרב הציבור הישראלי והיהודי הארגנטיני כי מי שבחר להגיע לישראל הם תוצר מובהק של החינוך הציוני.⁸⁸ לדעתו, העולה הפוטנציאלי

84 מ' דיין אל ב' דובדבני, 31.10.1964, מגנה, תיק 2065.

85 וולברג, 'לסיכויי העלייה מארגנטינה: סיכום רשמי ביקור בארגנטינה בשליחות מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית באוגוסט 1963', אוקטובר 1963, א"מ, חצ 2150/11.

86 שם.

87 שם.

88 תפיסה זו השתרשה בדעת הקהל הישראלי. ראו למשל: 'בשולי הדברים – עולים ומהגרים', דבר, 16.6.1963, עמ' 2.

הממוצע לא יכול היה להרשות לעצמו להגר לארץ אחרת ולהיקלט בה כמו במדינת ישראל. בהקשר זה יש לציין כי בשנות השישים גברה הגירת היהודים מארגנטינה גם ליעדים אחרים מלבד ישראל, בעיקר לארצות הברית, וזרם המהגרים אליה גבר בשנים הבאות ואף עלה על זרם העולים לארץ. וולברג העריך כי המהגרים היהודים מארגנטינה לארצות הברית היו חזקים יותר מבחינת הפרופיל החברתי-כלכלי שלהם.⁸⁹

מה היה אפוא ההרכב הדמוגרפי של העולים מבחינת גיל, מין, מצב משפחתי ותעסוקה? לפי הנתונים שאספתי, הרכב העלייה מארגנטינה בשנת 1963 דומה במידה מסוימת להרכב העלייה בתקופות אחרות. כפי שאפשר לראות בטבלה 1 להלן, 70 אחוזים מהעולים בשנת 1963 היו צעירים עד גיל 35. אחוז הילדים ובני הנוער עד גיל 18 היה גבוה במיוחד בשנת 1963, בעיקר ב'מבצע שלהבת', לעומת תקופות אחרות, על חשבון צעירים בני 18-35. האחוז הנמוך יחסית של עולים בני 50 ומעלה בשנת 1963, בייחוד בקרב עולי 'פלמיניה', מחזק את טענתי בנוגע להשפעה המכרעת שהיתה למדיניות הסלקטיבית בקביעת הרכב העולים. כפי שמשקף מן הנתונים, הרכב הגילים של הגל הגדול מארגנטינה בשנת 1963 היה אף סלקטיבי יותר. קביעה זו מתאמת גם בבדיקת התפלגות העולים לפי מין, ובייחוד לפי מצב משפחתי ב'מבצע שלהבת'. הדבר מתבטא בעודף קטן של גברים, בייחוד מבין עולי 'הפלמיניה' ובאחוז גבוה במיוחד של רווקים, בעיקר בקרב העולים שהגיעו ב'מבצע שלהבת'.

טבלה 1: העלייה מארגנטינה לפי גיל ותקופת העלייה

גיל	1960-1954	1963	'פלמיניה'
עד 16	25.7	30.0	35.2
16-18	6.3	8.8	8.5
19-35	26.6	31.5	30.6
36-50	17.9	18.2	18.1
מעל 50	23.5	11.5	7.6
סך הכול	100	100	100

מקור: קלור, 'מאגר 4,178'.

טבלה 2: העלייה לפי מין ותקופת העלייה

מין	1960-1954	1963	'פלמיניה'
זכר	48.7	51.6	53.3
נקבה	51.3	48.4	46.7
סך הכול	100	100	100

מקור: קלור, 'מאגר 4,178'.

89 י' וולברג, 'לסיכויי העלייה מארגנטינה', אוקטובר 1963, א"מ, חצ 2150/11.

טבלה 3: העלייה לפי מצב משפחתי ותקופת העלייה

מצב משפחתי	1960-1954	1963	'פלמיניה'
אלמנים	4.9	3.2	2.6
גרופים	1.0	0.7	0.7
נשואים	47.4	43.5	36.3
רווקים	46.7	52.6	60.4
סך הכול	100	100	100

מקור: קלור, 'מאגר 4,178'.

בנוגע להרכב התעסוקה של אוכלוסיית העולים מארגנטינה, מרבית העולים בשנת 1963 היו עובדי מלאכה ותעשייה. מתוך 238 המקצועות השונים שתועדו בקרב העולים שהגיעו ב'מבצע שלהבת': 42 אחוזים היו עובדי כפיים, מרביתם בעלי מלאכה מסורתיים. בלטו בהם בייחוד החייטים והאורגים, אך היו גם פועלים וחקלאים. 15 אחוזים מהעולים היו בעלי מקצועות חופשיים, ובהם מורים, רופאים ומהנדסים, מרביתם צעירים בראשית דרכם המקצועית. 14 אחוזים מהעולים באנייה 'פלמיניה' נמנו עם קבוצת הפקידים, 7 אחוזים היו סטודנטים וקומץ של סוחרים ותעשיינים, אשר היו 5.5 אחוזים מכלל העולים.

ההרכב הסוציו-דמוגרפי של העולים מאשש במידה רבה את קביעתו של וולברג. זו היתה עלייה של משפחות ושל צעירים. נתוני ההתפלגות לפי גיל, הרכב משפחתי ומקצוע משקפים עלייה שאפשר לכוונתה "עלייה כלכלית וסלקטיבית". יותר מ-60 אחוזים מן העולים השתייכו לקבוצת גיל שמצויה בשיא כושר העבודה שלה. גל העלייה הגדול מארגנטינה הורכב בעיקר מבני השכבה הבינונית הלא מבוססת, אותה שכבה שלא הצליחה, להבדיל ממרבית היהודים, לנוע כלפי מעלה במעמדה הכלכלי. הדבר בא לידי ביטוי במיעוט הסוחרים והתעשיינים בקרב העולים, לעומת משקלם ביישוב היהודי בארגנטינה. בשנות השישים עסקו כשני שלישים מכלל העובדים היהודים במסחר ותעשייה, בפקידות ובמקצועות חופשיים; ענפים כלכליים אלה אפיינו את המעמד הבינוני.⁹⁰ בניגוד מוחלט להרכב המקצועי של ציבור זה, השתייכו מרבית העולים למעמד אנשי הצווארון הכחול דווקא.

גם בדיקת הרכב העולים ב'מבצע שלהבת' לפי סוג היישוב ואזור הקליטה מאשש את טענתי בנוגע למדיניות הסלקטיבית: קרוב לשני שלישים מכלל העולים התיישבו בקיבוצים ובאזורי פיתוח, ורק שלישי מהם בערים הגדולות ובמרכז הארץ.⁹¹ ראובן גולן, איש מחלקת

90 ע' שמלץ וסרג'ו דלה פרגולה, מבנה יהדות אמריקה הלטינית: הדמוגרפיה של היהודים בארגנטינה ובארצות אחרות של אמריקה הלטינית, המכון על שם דוד הורוביץ לחקר ארצות מתפתחות באוניברסיטת תל אביב, תל אביב 1974, עמ' 112, 119-120.

91 מאפיין ייחודי זה קשור לעובדה כי העלייה מארגנטינה מיום הקמת המדינה ובשנות החמישים הורכבה בעיקר מבוגרי תנועות הנוער הציוניות. המניע של עלייה זו היה השאיפה לשוב למולדת ההיסטורית המתחדשת ולהשתתף ביצירת אדם חדש וחברה חדשה וצודקת כדי לבנות ולהיבנות בה. מניע בסיסי זה הביא ליצירתן של שרשרות עלייה של חברי תנועות הנוער החלוציות ולהרחבה שלהן. צעירים אלו ייסדו יותר מ-40 קיבוצים או הצטרפו אליהם. למרות היותה של

הקליטה, טען: 'זוהי העלייה האופטימלית'.⁹² 'אין סיכויים לעלייה בעלת מבנה חברתי טוב יותר מבחינת איוון הפנימי [כך במקור] ונוחות לקבל על עצמו את מצוות פיזור האוכלוסין ולהתיישב מחוץ לאזורים העירוניים שברצועת החוף, ציין גולן. בעלייה זאת היו 10 אחוזים אקדמאים, אחוז דומה של טכנאים בדרגה המקצועית העליונה, כ־20 אחוזים בעלי מלאכה וכ־20 אחוזים מועמדים לעליית הנוער, לקיבוץ ולהתיישבות העובדת. לדברי גולן, 25 אחוזים מעולי אמריקה הלטינית נקלטו בשנים 1961-1965 באזורי פיתוח, ו־20 אחוזים – בהתיישבות החקלאית העובדת. 'הרוצה להכיר את עליית הרווחה בדמותה האופטימלית, יבוא ויראה את עולי אמריקה הלטינית, במיוחד את עולי ארגנטינה', קבע גולן.⁹³

העיתונות הישראלית נהגה להביא מרשמי הפלגתם והגעתם של העולים ארצה. שעות אחר הצהריים של יום ראשון 31 במרס 1963 לא היו שעות שגרתיות בנמל חיפה. שלוש אניות נוסעים הביאו על סיפונן כ־1,800 נוסעים, ובהם יותר מ־1,000 איש מדרום אמריקה, מרביתם מארגנטינה. תושבים ותיקים רבים שעלו זה מכבר מיבשת זו המתונו לעולים במבואות הנמל. בידי אותם מתנדבים ניתנו רשימות שמיות של העולים ומקום קליטתם. כתב למרחב סיכם את התרשמותו מן העולים: 'לאורך מעקי הסיפונים מצטופפים העולים. בולטים בתוכם הראשים הצעירים. נדמה, כי זוהי עלייה של אנשים משוחררים, לא של רודפי צרות'.⁹⁴ בכתבה אחרת צוין כי כל מי שהגיע לנמל חיפה באותו יום שעגנה ה'פלמיניה' 'נכנס כולו לתוך אווירה יהודית עממית: יהודים יוצאי עיירות פולין וליטא, רומניה והונגריה, שבפיהם אידיש מתובלת בהרבה מילים ספרדיות':

עשרות עשרות מהם, נגרים ואורגים, סנדלרים וחייטים, צבעים וסיידים, חנוונים ועובדים בשירותים ממשלתיים ועירוניים, ליבם פתוח לספר את קורותיהם ובעיניהם סימן שאלה מה יהיה מחר ומחרתיים בארץ: היכן מקומות שיכונם, היש שם תעסוקה, כיצד יפרנסו את עצמם ואת משפחותיהם, מה המרחק למשל מאופקים ומשדרות, שם קבעו את מושבם, עד לתל אביב, וכיוצא בהם, עניינים השייכים לחיי היום יום בבייתם החדש. הם מדברים אליך באריכות, בפרטי פרטים, כשלמעשה מדברים אל עצמם בקול רם.⁹⁵

העלייה מארגנטינה העלייה החלוצית הראשונה מאז העלייה השלישית, הם נבלעו ונטמעו בחברה הישראלית בלי שהותירו חותם כלשהו, גם לא בהיסטוריוגרפיה של העליות לארץ ישראל. ראו: סבסטיאן קלור, 'העלייה מארגנטינה למדינת ישראל בין השנים 1948-1967', עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, חיפה 2012, עמ' 247-281.

92 מ' ברקאי, 'הטובים ביותר, הבודדים ביותר', דבר, 17.12.1965, עמ' 22.

93 שם.

94 ' בצלאל, '12 השעות הראשונות של עולי פלמיניה', דפי עלייה, 49 (1963), עמ' 31.

95 'אנשי פלמיניה במסעם', שם, עמ' 26; א' ראובני, 'נמל חיפה שוב בסימן עלייה גדולה', שם, עמ' 23.

סיכום

במאמר זה עסקתי בגורמי העלייה מארגנטינה, בדפוסי ארגון העלייה, בהיקפה ובתכונותיה הסוציו-דמוגרפיות. באמצעות המחקר ההיסטורי ביקשתי להתחקות אחר תהליך העלייה על כל היבטיו, הן הכמותיים והן האיכותיים. דגש מיוחד הושם על הצד הארגוני-מנהלי של העלייה כדי לעמת בין מדיניות העלייה ובין הרכב העולים שהגיע בפועל. כל סוגיה נבחנה במאמר בשני מעגלים: מעגל המקרו ומעגל המיקרו. באמצעות הנתונים הכמותיים בחנתי כיצד השפיעו תהליכים שהתרחשו הן בארגנטינה והן במדינת ישראל בפרק הזמן הנדון על דפוסי העלייה. בו בזמן נבחן גם הפרט בתהליך העלייה מארגנטינה על כל שלביה, מההרשמה במשרדי הסוכנות עד מקום הקליטה בישראל.

כמה ממצאים מעניינים מתגלים בדיון על הגורמים לעלייה מארגנטינה. ראשית, ניכרת חשיבות רבה למצב הפוליטי כגורם דוחף לעלייה, ושנית, כגורם שמסוגל לעכב אותה. עובדה זו התגלמה למשל בבחירות שהתקיימו ביולי 1963. הרגיעה שהורגשה בקרב הציבור הרחב לאחר הבחירות השפיעה מיד על שיעורי הנרשמים במשרדי הסוכנות ועל נתוני העלייה. ההאטה בקצב העלייה ('חודשי הביטולים' כפי שכינה זאת אחד משליחי העלייה) עם הרגעת הרוחות בעקבות תוצאות הבחירות מחזקת את קביעת.

גם לנסיבות הכלכליות בארגנטינה היתה חשיבות ניכרת כגורם דוחף עלייה. במכלול הגורמים הדוחפים לעלייה למדינת ישראל, האנטישמיות אינה תופסת מקום מרכזי כמניע לעלייה, ולכל היותר היתה גורם שהאיץ את התהליך בנסיבות כלכליות ופוליטיות מסוימות. עובדה זו השתקפה בבירור בתקופה הנדונה כאן, שאז הלכו וגברו ביטויי האנטישמיות, ושיעורי העלייה ירדו בחדות. האירועים האנטישמיים ששטפו את ארגנטינה בתחילת שנות השישים היו חמורים, ולא נראו כמותם במדינות אחרות ביבשת. לצד ביטויי האנטישמיות החריפים הלכה וגברה מגמת השתלבותו של הציבור היהודי במציאות החברתית, והוא היה לשותף מלא בחברת הרוב האזרחית, בייחוד מסוף שנות החמישים. בסופו של דבר, למרות הגילויים האנטישמיים הקיצוניים, לא עלו יהודי ארגנטינה ואף לא היגרו בהמוניהם. מרביתם בחרו להשתתף בתהליכי המודרניזציה החברתית-כלכלית, התרבותית והפוליטית אשר פקדו את ארגנטינה באותן שנים. עם זאת, גם כוחם של הגורמים המושכים לעלייה אינו מבוטל כלל, ובהם השיפור הכלכלי והשגשוג שהורגש במדינת ישראל משנות השישים וגם השיפור שחל בתנאי הקליטה באותן שנים והמסרים החיוביים שהגיעו ממבקרים, ממכרים ומבני משפחה שנקלטו בארץ.

במאמר זה עקבתי אחר דפוסי הפעילות של מנגנון העלייה בארגנטינה כדי להעריך כיצד השפיעו עקרונות מדיניות העלייה וביצועה על תהליך העלייה. מן המקורות שניתחתי נראה כי המנגנון שטיפל בעלייה בארגנטינה לא השכיל לנצל את הפוטנציאל לעלייה הגלום ביישוב היהודי שם וכי הליקויים שהתגלעו בו, כגון חוסר התיאום, הביורוקרטיה הסבוכה והכפילות הביאו להאטת קצב העלייה. המקרה של יהדות ארגנטינה מראה כי מדיניות העלייה נשענה על נימוקים 'קטסטרופליים', הנוגעים ל'צרת היהודים' ולעתים ל'צרת

היהדות', מפי בעלי עניין אשר הציגו את מדינת ישראל כ'מקלט בטוח' לכלל יהודי העולם. הדימוי של יהודי ארגנטינה בעיני נציגי 'ארץ ישראל העובדת' ונציגי מחלקת העלייה היה של מיעוט אתני בלתי מעורר היושב לפתחו של הר געש בחברת הרוב הארגנטינית העוינת, ובהתאם לכך העריכו את אשר צפוי להם. נציגי מחלקת העלייה היו אנשים בעלי השקפת עולם דתית. מן המקורות שהבאתי עולה כי אותם גורמים דתיים ראו בעצמם מבשרי הצלה וגאולה. בעיני רוחם כל עלייה נתפסה כעליית מצוקה. ההתפתחויות בארגנטינה והתמורות שחלו בציבור היהודי הוכיחו פעם אחר פעם כי למרות המשברים הכלכליים והפוליטיים החמורים והתכופים וגילויי האנטישמיות, לא שיקפה אותה תפיסה 'קטסטרופלית' את הלך הרוח בקרב ציבור זה, וזו אף התגלתה כמופרכת ומוגזמת.

על אף השימוש בנימוקים 'קטסטרופליים' כאסטרטגיה לעידוד עלייה והניסיון להציג את מדינת ישראל כ'ארץ מקלט', בפועל היה זרם העלייה מארגנטינה מבוקר ומוגבל, בעיקר בשל מדיניות העלייה הסלקטיבית שהופעלה. הטיפול הפרטני והסלקטיבי פגע מאוד בתהליך העלייה וצמצם את ממדיה.

הפער בין מדיניות העלייה ובין היקפו והרכבו הסוציו-דמוגרפי של גל העלייה מארגנטינה אפשר לי לבחון את מידת הסלקטיביות של העלייה. הצלבת המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של העולים מארגנטינה בשנת 1963 עם ההרכב של האוכלוסייה היהודית שם מאששת את ההשערה המרכזית של מחקרי: המדיניות הסלקטיבית השפיעה על הרכב העולים מארגנטינה. זו היתה בעיקר עלייה של משפחות וצעירים. נתוני ההתפלגות לפי גיל, מין ומקצוע מצביעים על עלייה שאפשר לכנותה 'עלייה כלכלית וסלקטיבית'. מרבית העולים השתייכו לקבוצת גיל שמצויה בשיא כושר העבודה שלה. העלייה הורכבה בעיקר מבני השכבה הבינונית הלא מבוססת, אותה שכבה שלא הצליחה, להבדיל ממרבית היהודים, לנוע כלפי מעלה במעמדה הכלכלי. כאמור, הרכב חברתי-מקצועי זה תאם לחלוטין את מטרות מדיניות העלייה והקליטה של ממשלת ישראל.